

CELKOVÉ PODMÍNKY A ZÁKLADNÍ TENDENCE

Krise reformního hnutí a postavení české národní inteligence

Přehled a rozbor české literatury konce 18. století ukázal, že nejvýznamnější a společensky nejprogresivnější úspěchy této literatury byly buď v přímé, nebo nepřímé spojitosti s ideologií reformního hnutí. Fakt, že v rakouských zemích byly ve chvíli narůstání kapitalistických vztahů proti vůli šlechty prosazovány osvěcenské reformy shora, měl mohutný vliv na četné jevy, jež vyplývaly ze soudobého pohybu lidových mas. Reformy podchytily a zároveň na čas likvidovaly revolučnost selského osvobozenského hnutí. Reformy přispěly k rozvoji buržoazie, ale zároveň utlumily její politickou aktivitu, kterou nahrazovaly zákony, nařízeními a císařskou byrokracií. Reformy podněcovaly a podporovaly i národní hnutí české, znemožňovaly však jeho plné rozvinutí, brzdily je germanizací, činily je závislým na nadnárodní autoritě panovnické moci. Každé plus, které přispělo vývojovému pohybu, mělo tedy i své minus, jež pronikalo k uvědomění teprve tehdy, když se projevovaly jeho nepříznivé důsledky.

Reformy Josefa II. pomáhaly tlumit revoluční reakci na pád Bastily, poněvadž vzbuzovaly iluzi, že lze dosáhnout týchž výsledků cestou nerevoluční. Následující léta vlády Josefových nástupců přinášela postupné vyprchávání nadějí kladených v pokrokovost vladařů. Reakční postup, projevený vtažením rakouské monarchie do protirevoluční koalice, byl provázen i cenzurou a otevřeným pronásledováním demokratických idejí. To způsobilo, že byl — aspoň na některých místech — očekáván ve venkovském lidu (zejména u náboženských blouznivců) s nadějemi příchod francouzských armád. Na druhé straně válečný postup Napoleonův narážel na nově vzniklé vlastenecké cítění, které se opíralo o dynastii ve chvíli, kdy šlo o obranu vlasti proti cizincům. Porážka rakouských vojsk na naší půdě u Slavkova v roce 1805, nová porážka v roce 1809 a stupňovaná reakce za vedení Františkova ministra a později kancléře Metternicha ukázaly však definitivně, že cíle osvobozenského boje českého lidu — sociální i národní — nelze spojovat s nadějemi kladenými v osvěcenské reformy šířené shora. Rakouská monarchie stála po kongrese vídeňském

v roce 1815 v čele reakčních mocností, uplatňujících právo na intervenci všude tam, kde se objevilo jakékoli svobodomyšlnější hnutí.

V souvislosti s tímto uvědomovacím procesem, odvádějícím od nesprávných iluzí, přibývalo jevů, které obracely pozornost k jiným hybným silám dějinného procesu. Působila jistě síla lidových mas ve Francouzské revoluci, ale vzhledem k jistým předsudkům se mnohem výrazněji uplatnila síla četných evropských národů bránících svou vlast, popřípadě usilujících o své osvobození. Příklad slovanského Ruska, zvítězivšího nad Napoleonem v roce 1812, byl po této stránce nejpůsobivější. Stává se zřejmým, že české národní hnutí musí vycházet ze svých národních sil, tj. z národního kolektiva, a že nemůže opírat své naděje o síly, které k národu nepatří. Jelikož pak k těmto silám nepatřil ani císař, ani šlechta, znamenalo to, že dochází k revizi koncepcí, které spínaly osud nebo i naděje českého národa buď s existencí státoprávní šlechty, nebo s existencí osvíceného vladaře. Zatímco v předcházejícím období měla reakční charakter pouze koncepce první, dostávaly se nyní na reakční platformu koncepce obě. Příznačně napsal v roce 1810 Jungmann v dopise A. Markovi: „*Česky mluvícího lidu vždy ještě přes šest milionů jest a ten národ jest starší než Napoleon i František, a doufejme, že je oba dva přechká.*“

O samé povaze národního hnutí rozhodoval ovšem stav společenských sil národa a jejich připravenost uplatnit požadavky národa v dané chvíli historického vývoje. Ve chvíli, kdy se stává jasným, že národní hnutí se musí opírat především o sebe, že se tedy nemůže spoléhat na pomoc dynastie nebo šlechty, přispívá toto uvědomění již samo o sobě k demokratizaci národního hnutí a k jeho sepětí s bojem proti feudalismu. Zatímco v některých jiných zemích probíhalo konstituování národů ještě pod patronací absolutních mocí a za částečné účasti šlechty ještě dříve, než se buržoazie stala vládnoucí třídou, byl u nás postup konstituování národa závislý na rozvoji a moci buržoazie, jež v dané historické situaci jediná mohla zajistit plné uplatnění národní pospolitosti. Je třeba ovšem konstatovat, že síly české buržoazie byly slabé a málo vykrystalizované, a to nejen ve smyslu ekonomickém (zahrnují jen drobnou buržoazii), ale i ve smyslu politickém. S jistými prvky revoluční aktivity se setkáváme stále ještě v lidu venkovském, naproti tomu v české buržoazii se teprve postupně formuje protifeudální společenské vědomí včetně vědomí národní příslušnosti. To všechno vytvářelo jen zárodečné předpoklady pro politický zápas. Nedostatek politické aktivity, stupňovaný tlakem reakce a cenzury, znesnadňoval jakoukoliv organizaci politických sil.

Za těchto okolností se takřka všechn národní život soustřeďuje v činnosti národně uvědomělé inteligence, jež upravuje cestu českému národnímu hnutí jako jeho předvoj. Od inteligence období předcházejícího se odlišuje tím, že v české tvorbě vědecké a umělecké spatřuje smysl své služby národu. Pocházejíc z venkova, uvolněného po zrušení nevolnictví, cítí se spjata s českým lidem

a s jeho potřebami. Nevystupuje již jen jako propagátor osvěcenských idejí, ale mnohem spíše jako mluvčí národa. Nejde jí také jen o tvorbu adaptující soudobou tvorbu cizí pro naše poměry, jde jí o národní kulturu naplněnou národní osobitostí a schopnou soutěžit s nejvyššími hodnotami kultur jiných národů. Proti skepsi střízlivých posuzovatelů nedostatků české národní vzdělanosti staví svou víru, své nadšení a své smělé koncepce ideové, které mají poskytnout národnímu hnutí mocnou ideologickou oporu. Čeho nebylo možno dosáhnout otevřeným bojem politickým, snaží se tato inteligence nahradit tvorbou kulturních hodnot, především literárních. Stává se tedy její činnost osobitou formou kulturní politiky.

Tato kulturní politika, i když je dílem nečetné a poměrně izolované vrstvy národní inteligence, má ovšem rysy buržoazní. Jen zřídka kdy se v ní ozvou tendence revolučně radikální, zpravidla se uplatňují tendence liberální. Již sama nutnost přispívat k posílení pozic národní buržoazie budováním národní kultury v ovzduší tuhé reakce a cenzury znesnadňovala zaujetí radikálního stanoviska. Na druhé straně poměrná odtrženost této inteligence od praktických cílů politiky vládnoucích tříd umožňovala uchovávat celé koncepci národního života demokratický charakter, vycházet ze zájmů národa jako celku, nezapomínat, že lid tvořil jádro české národní společenosti. Tato tendence byla ostatně podporována i faktem, že se pozice české buržoazie omezovaly jen na buržoazii drobnou, která byla stále rozmnožována přílivem obyvatelstva z venkova do měst.

Úsilí o národní kulturu (literaturu) a její prameny

Začátek tendencí k zásadně nové koncepci ideového pojetí českého národního hnutí a tím i k novému vidění úkolů literárních lze zjišťovat kolem roku 1806. Je to rok, v němž začal vycházet *Hlasatel český*, čtvrtletník „k prospěchu a potěšení všech vlastenců“, redigovaný Janem Nejedlým, první česky psaný časopis náročnějších literárních požadavků. Fakt, že takový časopis vznikl, byl sám o sobě dokladem, že se česká literatura nechce dát omezovat dosavadní situací českého písemnictví na našem území. Byla, jak známo, charakterizována vertikálním rozrůzněním literárních projevů psaných německy (nebo latinsky) a projevů psaných česky. České projevy měly ve své většině charakter odvozený (především ve vědě), zatímco vlastní náročná tvorba, soustředěná k poznání, pochopení a výkladu světa i života, byla na našem území pěstována převážně německy. *Hlasatel český* spolu s programovými články uveřejněnými ihned v prvních číslech tohoto časopisu, jakož i city mladé, národně uvědomělé inteligence byly projevem úsilí stát se rovnocenným partnerem jiných národů tím, že se česká literární kultura stane plnoprávným a osobitým celkem, naplňují-

cím na nejvyšší úrovni soudobé vzdělanosti všechny kulturní potřeby rozvinuté národní společnosti.

Takovéto pojetí národní kultury a literatury bylo v těsné spojitosti s likvidací některých rozporů, které se objevovaly v národním hnutí v období předcházejícím. Jedním z nejčastěji užívaných pojmů spínaných s českým národním hnutím byl pojem vlastence a vlastenectví. Pojem „vlasti“ měl převážně teritoriální charakter a používalo se ho ve spojitosti s celky státoprávní povahy. Ve chvíli, kdy se obyvatelstvo vymaňovalo ze starých celků patrimoniálních, stával se pojem vlasti živým a aktuálním a kryl se namnoze s představou státního a občanského uvědomění obyvatel. A tak existovalo na našem území vlastenectví, jež vycházelo z pocitu občanské příslušnosti k českému státu, tj. k českému království. Na takto pojatém vlastenectví měli živý zájem nejen ti, kdo mluvili česky, ale i Němci obývající české království a především šlechta, která byla představitelkou politických práv v zemi. Jelikož se však těžiště státní moci i státní jednoty soustřeďovalo v postavě absolutního panovníka, který nevládl jen v českém království, pojem vlastenectví se rozšiřoval na pocit občanské příslušnosti k rakouskému státnímu celku. Proti takto rozšiřovanému pojmu vlastenectví stál však pojem zúžený na uživatele českého jazyka.

Nové společenské tendence, často protichůdné, uváděly tedy pocit soubodného vlastenectví do vnitřních rozporů. Obrážely se zcela jasně v mentalitě Thámově, Zimově, V. Nejedlého. Divadlo v Boudě nebylo vlastenecké jen ve smyslu jazykově národním; hrálo se v něm česky i německy a jeho činnost pod záštitou císařské autority ukazovala na širší dosah vlastenecké koncepce. Na druhé straně vlastenectví Voigtovo, Pelclovo a do jisté míry i Puchmajerovo, připomínající slávu českého jazyka, nebylo jen jazykově české, hledajíc v soudobém šlechtici představitele češství regionálně pojatého.

Pro nové období ve vývoji české buržoazní inteligence je příznačné, že postavila vlastenectví na základnu jazykově národní. Národ je pro ně v každém případě více než vlast ve smyslu teritoriálním. Naznačuje to — ještě ne bez rozporů — JAN NEJEDLÝ v úvodním článku prvního čísla *Hlasatele*, nazvaném *O lásce k vlasti*. Vyhlašuje povinnost každého člověka „upřímně a vroucně *vlast svou, to jest jazyk svůj mateřský a mravy národu svého, milovati*“. „Jazyk mateřský“ a „mravy národu“ (psychika národní společnosti) byly právě ty znaky národní pospolitosti, které měly v dané situaci reálný charakter, proto byly pro pojem vlastenectví důležitější než území. Neznamená to, že se toto pojetí vlastenectví stalo obecně uznávaným. Domácí šlechta stále apelovala na teritoriální vlastenectví. Boje proti Napoleonovi byly spjaty s propagací vlastenectví slučujícího pojetí národně jazykové s pojetím teritoriálním, popřípadě dynastickým.

Naproti tomu však byly z jazykově národní koncepce vlastenectví vyvozeny důsledky, které měly dalekosáhlý vliv na další vývoj české národní společnosti,

na její kulturu i literaturu. Vlastním ideovým a programovým reprezentantem této koncepce se stal JOSEF JUNGSMANN (1773—1847), jenž v prvním ročníku Hlasatele uveřejnil dvě rozpravy („rozmlouvání“) s titulem *O jazyku českém*. V nich omezil důsledně pojem českého národa a pojem české národní kultury na uživatele češtiny. Ztotožnil takto s českým národem lid, především selský, a vyloučil z něho šlechtice, v nichž spatřoval z hlediska nacionálního Němce: „*Lid český jest; panstvo, nechť sobě hovoří francouzsky nebo chaldejsky (rozumnější jazyk lidu svého milují), což na tom, že lid za to je má, zač sebe vydávají, — za cizozemce, a tím méně je miluje, čím méně od nich milován jest.*“ „*Ubožátka, nevědí, že každý jazyk tu, kdež doma, selský jest, a že sedlák jest obyvatel země nejpřednější, an by jim právě říci mohl: Což mi to ječít okolo hlavy? Já vám dávám jísti: jste-li vy lidé jako já, mluvte, ať vám rozumím.*“ I Vavák znal sebevědomí sedláků, ale přitom snadno se stal spojencem pánů. Jungsmann naproti tomu postavil otázku národní na základnu nesmiřitelných protikladů, na bázi protikladu mezi lidem a panstvem, který v reálné situaci odpovídal protikladu mezi Čechy a německy mluvící šlechtou. Tento postup umožnil dát idejím českého národního hnutí znaky hnutí demokratického, uvést je v soulad s bojem protifeudálním.

Jungsmann se dále ve svých rozmlouváních postavil velmi důsledně proti likvidátorským tendencím ve vlastních řadách národního hnutí, proti těm, kdo dokazovali na podkladě stavu českého jazyka nebo zaostalosti českého lidu nemožnost plného rozvoje české národní kultury. *Protiva*, smyšlená postava jeho druhého dialogu, představuje takové příslušníky české inteligence, kteří rezignovali na možnost vzniku vyšší české literární vzdělanosti psané českým jazykem. Proti němu postavil *Slavomila*, představitele nové inteligence, národně uvědomělé, hrdé na svou příslušnost k českému národu, naplněné vůlí překonávat překážky a vytvořit novou českou národní kulturu, schopnou postavit se vedle jiných národních kultur. Jungsmann zcela vědomě převracel postup v kulturní práci inteligence. Nešlo již o to, aby se jen skláněla k lidu, šíříc mezi ním vzdělanost, šlo o to, aby v něm, tj. v národě, spatřovala důvod své existence a smysl své práce, neboť v česky psané kulturní tvorbě vzdělanců se odrážejí i duchovní síly národa. V dopise Markovi z roku 1809 vyslovil Jungsmann přesvědčení, že „dokavad národ nepojde, vždy někdo k zvelebení vlasti se narodí“. Patos veškeré práce národní inteligence viděl ve vztahu k „vlasti“, tj. konkrétně k národnímu kolektivu: „Na nás jest pořad, kdo z nás může, ten pracuj, abychom (možné-li) lepší vlasti dochovali potomkům, než nám od předkův zůstavena. Pojde-li vlast, ať jen za nás, okolo nás, dokud my saháme a stačíme, nepojde.“

Novou koncepci české národní kultury bylo ovšem třeba hájit proti těm, kdo o ní pochybovali. Tak například Dobrovský v recenzi Nejedlého překladu Florianova románu *Numa Pompilius* (Annalen der Literatur und Kunst z r. 1811) si znovu kladl otázku, komu spisy tohoto druhu v českém prostředí slouží. Soudil, že obdobný román bude sloužit jen několika žákům prof. Nejedlého,

popřípadě jen několika čtenářům z „měšťanské třídy“. „Kdyby se mohl český Numa včlenit mezi hojně čtené knížky lidového čtení, zaujal by mezi nimi vynikající místo,“ dodal Dobrovský. Anonymní odpověď, blížká J. Nejedlému a J. Jungmannovi, prudce a ironizujícím tónem obvinila Dobrovského z nenárodného citění. Dobrovský odmítal takovou výtku, ale trval na tom, aby mladí spisovatelé nezapomínali na skutečnost, která je stále ještě v rozporu s jejich představami a nadějemi: „Představme si pouze francouzské knihkupectví a porovnejme je s ubohým krámkem takového Krameria, Rulíka a jiných českých vydavatelů. Recenzent (tj. Dobrovský) nepodceňuje skutečné přednosti českého jazyka a umí též náležitě hodnotit vlastenecké úsilí několika odvážných mladých spisovatelů proti dlouho hrozícímu proudu. Jenomže jej nemůže záliba v jedné řeči tak zaslepit jako pana zasílatele, jemuž jeho vášeň a přehnaná horlivost nedovolila vidět, co leží tak jasně nabíledni.“

Srážka mezi střízlivým „rozumem“ a vlasteneckou „vášní a přehnanou horlivostí“ měla své pokračování o rok později, kdy Jungmannův „Protiva“ dostal jméno profesora ALOISE UHLA (1780—1849), který vyslovil své pochybnosti o českém jazyku a české národní kultuře v německém časopise Bohemia. Proti němu se postavil JUNGMAHN v roce 1814 v Prvotinách pěkných umění třemi články, z nichž zvláště střední, tzv. *Slovo k statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi*, představuje nejen vášnivou obhajobu schopností českého jazyka a jazykově české národní kultury, ale i výzvu k tvořivé práci: „Že málo ještě takového zrna máme, toho nám netřeba dokazovati, my to víme; ale právě to šlechtného vlastence nejvíce nabízí, aby co na něm jest, k nabytí jeho přispěl. U Němců mnoho trní vedle sliv vzrostlo. Zde jest prázdné pole, novina, avšak samá ourodná slovenská země; zde může vzdělána býti přerokozná zahrada; zde jest prostranství, kdež by svou hru rozum a vtip nadobyčejný utěšeně provést mohl.“

Průběhem doby ubývalo nedůvěřivců a přibývalo pracovníků, kteří pomáhali naplňovat obsahem představu české národní literatury. V předmluvě k časopisu Krok z roku 1821 vyslovil JAN EVANGELISTA PURKYNĚ (1787—1869) společnou vůli českých vzdělců odstranit „strastný obce stav“, který je charakterizován tím, „že v našem národu víc než v kterémkoli jiném sprostota a vzdělanost se dělí a taková mezera mezi oběma se nachází, že komu osud nepopřál od mládi své prostředkem cizího jazyka vyššího vzdělání sobě dobýti, ten ... k samotlivé a skrovné prostotě odsouzen býti musí“. Existence časopisu Krok, který sdružoval především vědecké pracovníky a který si kladl za úkol vypracovat základy české vědecké terminologie, byla důkazem, že se čeští vlastenci rozhodli „*národním a vlastenským všem obecným jazykem vyšší vzdělání konati a provozovati*“.

Dosavadní naše výklady ukázaly, že nová koncepce české národní kultury vycházela z vědomí existence českého národa omezeného na ty, kdo česky

mluvili, a že z hlediska potřeb tohoto národa a jeho plného rozvoje vytyčovala požadavek literatury jazykově české, literatury zahrnující všechnu národní produkci (vědeckou i uměleckou, náročnou i odvozenou), literatury vytvářené na vysoké úrovni světové vzdělanosti. K tomu přistupoval další požadavek, požadavek národní specifičnosti.

Nebyl to požadavek zcela nový, setkali jsme se s ním již i v období předcházejícím. Tam se jevil jako tendence dávat mezinárodním nebo nadnárodním látkám nebo literárním obrazům některé vnější znaky domácí adaptace. Takovým znakem byl již český jazyk, mohla jím být česká jména osob nebo jména místní, některá česká nebo slovanská jména mytologická. V nejlepším případě šlo o látky z českých dějin nebo pověstí, zpracované podle zobrazovacích metod obvyklých v literaturách jiných národů a ilustrující problematiku, která měla jen výjimečně obsah specificky národní. Ojedinele se čerpalo přímo z obsahu českého života (zejména v lokální frašce), ale ani v tom případě nešlo o úsilí zpodobit tuto tematiku podle požadavků vysokého stupně umělecké dovednosti.

Národní specifičnost se však v období po roce 1806 hodnotila zpravidla jinak. Nešlo a nemělo jít jen o vnější znaky, pozornost se soustřeďovala na specificky národní obsah, který dával a určoval i osobitý tvar všem literárním projevům. Národní osobitost měla vyvěrat ze samé podstaty národa, chápané velmi často iracionálně, měla být projevem „ducha národa“. Jen tehdy, bude-li česká literatura i svým duchem národní, bude mít nejen národní specifičnost, národní formu, ale bude také schopna postavit se po bok jiným světovým literaturám, aniž ztratí na své originalnosti. Otázka proto zněla: Kde je třeba hledat prameny ducha národního, jeho specifičnosti a originality? Jistě mohl být jedním pramenem soudobý život národní. Tento pramen nejevil se však vhodným zdrojem poznání. Život příslušníků národa nebyl spjat se všemi funkcemi plně rozvinuté národní společnosti, nemohli se opřít o svůj stát, o svou šlechtu, o svou buržoazii. Vždyť celé úsilí české inteligence vyrůstalo spíše z představ a nadějí než ze soudobé skutečnosti, která byla velmi skrovná.

Nejvýznamnější pramen národní osobitosti se spatřoval stále v jazyku, viděném a hodnoceném ovšem jinak než v období Dobrovského. Jiným zdrojem byla starší česká minulost, která umožňovala vidět český život v podmínkách plně rozvinuté společnosti jednotlivých historických epoch, dále slovanství, umožňující vidět český kmen jako součást širší pospolitosti slovanské se zvláštními rysy povahovými a se speciálním určením dějinným. K tomu pak přistupovala lidová slovesnost jako živý zdroj poučení o osobitosti národní psychiky i národního cítění estetického.

Každá z těchto vyjmenovaných oblastí měla svou zvláštní problematiku, každá byla zároveň předmětem odborného studia, jež se pokoušelo přispět k odhalení osobitosti národa, každá konečně byla inspiračním zdrojem, látkou

nebo přímo modelem pro literární tvorbu, popřípadě východiskem pro různé literární koncepce. Do těchto studií a koncepcí se promítaly ideologické potřeby české buržoazie, jež měla tehdy v národním hnutí, reprezentovaném uvědoměnou inteligencí, nejaktivnější složku svého postupného ideologického formování a vyzrávání.

Jazyk projevem národní osobitosti

Jazyk byl v dané situaci objektivně nejvýraznějším znakem české národní pospolitosti. Proto mu byla věnována již v předcházejícím období velická pozornost, neboť upevněním spisovného, tj. celonárodního jazyka se upevňovala i národní společnost a její kultura. Ve chvíli, kdy šlo o vybudování ideologie českého národního hnutí, přijímá tento znak v očích tvůrců této ideologie nové hodnoty, které jsou projevem národní psýchy, ducha národa. Pro Dobrovského byl jazyk dorozumívacím prostředkem, který vyžadoval kulturu a zdokonalování z hlediska jeho dorozumívací funkce. Pro JUNGMANNA byl mezi jazykem a národem iracionální vztah. „*Jazyk jest ta nejvýtečnější, dle zvláštního země prouhu, mravů, smejšlení, náklonností a dle tisícerych každého národu rozdílů uzpůsobená filosofie*“, tak soudil Slavomil v Jungmannově rozmlouvání O jazyku českém. Radikální domýšlení této teze znamenalo, že všechna díla českých spisovatelů, která nebyla psána česky, nebyla pokládána za díla národně česká. Toto odmítnutí, vycházející z přesvědčení, že „českého ducha nevyobrazíš leč mluvou českou“, vyslovil ANTONÍN MAREK (1785—1877) v rozpravě *V jakém jazyku v Čechách psáti náleží* (v Jungmannově Slovesnosti z r. 1820). Vztahovalo se jak na barokní patriotismus (tj. Balbínovy spisy psané latinsky), tak na činnost Dobrovského a ostatních buditelů na sklonku 18. století, pokud nepsali česky. Národní literatura byla hodnocena jako duchovní kvalita, která nemůže existovat mimo národní jazyk, obsahující v sobě tuto národní duchovost.

Dobrovský hodnotil soudobou nerozvinutost spisovného jazyka, především jeho slovníku, jako nedostatek, který byl však ve shodě se stavem potřeb česky mluvící společnosti. Jungmann naproti tomu vyšel z jazyka jako z energie, která svými potenciálně danými vlastnostmi je schopna sama ze sebe vydávat nové a nové hodnoty a vyrovnat takto reálné nedostatky ve stavu spisovné češtiny. Ve svém rozmlouvání O jazyku českém navrhl pak cesty, které by umožnily překonat překážky bránící jazyku plnit úkoly při tvorbě náročnějších děl literárních. Tyto překážky tkvěly v nedostatecích slovníku. Jungmann proto navrhl vycházet ze vši zálohy českého jazyka, obsažené v jeho současném stavu i minulém vývoji. Jestliže tento zdroj nebude stačit, je třeba čerpat ze zálohy, kterou poskytují jiné slovanské jazyky a jejich slovní zásoba, neboť český jazyk jest jen jedním ze slovanských jazyků, je tedy i jeho duch součástí širě pojaté

psýchy slovanské. Mimo tyto dva zdroje slovních výrazů již existujících je však třeba nebát se tvořit nová slova a bohatě tak využít tendencí, které jsou k takovému tvoření v jazyce obsaženy.

Takto pojaté cíle daly směr celé jazykovědné práci odborné i praktické.

V jazykovědě znamenala ovšem stále ještě mnoho autorita DOBROVSKÉHO: Ten dokončil v roce 1809 svou českou gramatiku *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809, druhé vydání 1819), která dala češtině kodifikaci po stránce tvaroslovné. Je třeba konstatovat, že pokud jde o tvarosloví, stavěl se Jungmann a většina jeho stoupenců za gramatickou kodifikaci Dobrovského i za jeho třídění substantiv a sloves. Jungmann výslovně konstatoval, že „novější gramatiky české jen potud dobré jsou, pokud se jeho základů nespustily“. Znakem nové situace a jejích potřeb je ovšem české zpracování mluvnice Dobrovského, které uskutečnil VÁCLAV HANKA (1791—1861) v *Mluvnici čili Soustavě českého jazyka podle Dobrovského* (1822).

Z Dobrovského vycházely i pravopisné opravy, jež uváděla v život mladší generace v čele s Hankou. Je známo, že se Dobrovský bránil tomu, aby byla jednota českého spisovného jazyka rozrušována zbytečnými novotami pravopisnými. Sám však ve své mluvnici naznačil, že by bylo účelné psát „podle analogie“ měkké *i* po *z, s* (tedy v nom. pl. podle *chlapi* i *kosi* a *plazi*) a vždy po *c*. Do té doby se psalo v těchto případech podle bratrského pravopisu vždy *y*. Pravopisná *oprava analogická*, zaváděná HANKOU ojedinele již od roku 1815, byla jím zdůvodněna ve spise *Pravopis český podle základu gramatiky Jos. Dobrovského* (1817). Vedla nakonec k prudké rozepři mezi JANEM NEJEDLÝM a JIŘÍM PALKOVIČEM, kteří obhajovali starý pravopis bratrský, a HANKOU a JUNGMANEM, kteří se přidržovali zásad Dobrovského (spor mezi *ypsilonisty* a *jotisty*). Rozhodl fakt, že se na stranu jotistů postavila celá mladá generace českých spisovatelů (i vědeckých), která viděla v reformě i vnější symbol boje za novou českou literaturu.

Podobným způsobem se začaly diferencovat síly české literatury kolem otázky vztahu českého spisovného jazyka k veleslavínské češtině. Teorii o normativním charakteru jazyka zlatého věku důsledně uplatňoval JAN NEJEDLÝ. Tento představitel bohemistiky na universitě a básník z družiny Puchmajerovy velmi podnětně předznamenával a podporoval snahy směřující k literatuře náročnějších ambicí nejen svým Hlasatelem českým, ale i svou poezií, svými překlady Geßnerových idyl i soudobých románů. Přitom si však dost dobře neuvědomoval, že cesta k nové národní (náročnější) literatuře musí být provázena odvahou rozloučit se s jazykovými normami, které byly dobré v okamžiku, kdy šlo o nejzákladnější upevnění kultury spisovného jazyka na sklonku 18. století. A tak rozpor mezi cíli a vhodnými prostředky převedl Jana Nejedlyho do tábora konzervativců, překážejících rozvoji nové literatury.

Jinak se na tyto otázky díval JUNGSMANN. I on si vážil jazyka veleslavínského, ale nemohl připustit, aby se čeští spisovatelé cítili jím svazováni. Odporovalo to principiálnímu pojetí jazyka, o němž jsme již mluvili, vracelo to jazyk zpět k uzavřenému a hotovému útvaru minulosti, zatímco potřeby literatury vyžadovaly prudký jeho rozvoj. To nebylo ovšem v rozporu s vůlí seznámit se s celou bohatou minulostí jazyka. HANKA se také první pokusil o historickou mluvnicí českou v „*Uvedení*“ ke svým edicím starší české literatury, nazvaným *Starobylá skládání* (1817).

JUNGSMANNOVO jazykové úsilí bylo zaměřeno k otázkám lexikálním. Šlo o to, poskytnout české literatuře takový slovní materiál, který by umožnil tvorbu schopnou bohatě diferencovaného vyjadřování. Jungsmann měl živý smysl pro stylistické funkce jazykové a všechno jeho usilování směřovalo k plnému využití slovního pokladu českého jazyka. Proto již od roku 1800 začal se zabývat prací slovníkářskou a postupně seskupil kolem myšlenky vydat velký „národní slovník“ českého jazyka celou velkou skupinu excerptorů, svých žáků a spolupracovníků. Tak vznikalo za vedení Jungsmannova první monumentální kolektivní dílo české obrozenské inteligence, *Slovník česko-německý*; začal sice vycházet až v roce 1834, vyrůstal však z idejí sledovaného období a zachycoval i některé výsledky obrozenského tvoření slov, zejména v oblasti terminologické. Žádný z ostatních jazykových slovníků, které tehdy vycházely (dvoudílný PALKOVIČŮV z let 1821–1822 i druhý díl DOBROVSKÉHO a PUCHMAJEROVA slovníku německo-českého), nemohl se významem rovnat tomuto velkému podniku, jenž měl pro poznání i literární využití českého jazyka význam díla základního.

Hodnocení jazyka jako výrazu a pramene národní osobitosti mělo své důsledky i pro literární tvorbu. Literatuře zajišťuje za takových okolností její národní osobitost již její jazyková stránka. Odtud byl jen krok k jazykovému pojetí estetické působivosti literárních projevů. JUNGSMANN napsal v roce 1811 Ant. Markovi: „*Já i to doložím, že jest jakási řeč poetická, sama sebou stojící, kteréž kdo necítí a nasnadě nemá, vždy pravého básníře daleký zůstává.*“ Zatímco v pojetí klasicistickém a v pojetí Dobrovského byla rozhodujícím kritériem pro užití určitého slovního výrazu jeho přiléhavost a obvyklost (úzus), stává se nyní v básnictví vítaným poetické zabarvení mluvy, především slovníku. Proti všednosti normálního vyjadřování staví se vznešenost nebo nevšednost básnického vyjádření. Básník je přímo vybízen, aby využil možností obsažených v jazyce k samostatnému jazykovému tvoření, aby tím dodal své básni individuálního jazykového zaměření. Tak například Jungsmann chválil (v roce 1820) M. Zd. Poláka za jeho Vznešenost přírody, protože „svobodným duchem vlastní cestou pokračuje a novou, osobnou mluvu básnickou sobě tvoří“ a uděluje tak svému dílu „rázu neobyčejnosti“, bez něhož „báseň nad okres obecné mluvy nikdy nevynikne“.

Nová tvořivost jazyková se vyžívala především v oblasti slovníku. Vzniká množství poetismů, synonymních dublet k slovům běžným, popřípadě k slo-

vům cizím. Toto tvoření bylo provázeno jistými tendencemi puristickými, i když ne v té míře jako v období Rosově a Pohlavě. Činnost jazykově tvořivá se však neomezovala jen na oblast lexikální. Estetická měřítká se začínala v dílech básnických vnášet i do oblasti hláskoslovné. JAN KOLLÁR (1793—1852) napsal do prvního ročníku Kroka zvláštní studii *Myšlenky o libozvučnosti řeči vůbec, obzvláště československé*, kde dokazoval, že je možné z důvodů libozvučnosti volit tvary nebo hlásková skupení libozvučnější než ta, která předpisuje spisovná kodifikace. Kollár také ve svých básních takto postupoval. Všechno to dalo podnět k jazykovému experimentování v poezii, k hledání neobvyklosti a básnické osobitosti. Při tomto estetickém zaměření na neobvyklost pochopíme i umělecký účín jazyka padělků staročeské poezie, Rukopisu královédvorského i zelenohorského, zvláště byl-li jejich jazyk spojen s představou národní starobylosti a osobitosti. Tendence k jazykovému básnictví, ke kladnému hodnocení jazykové neobvyklosti a libozvučnosti přispěla k novému rozvinutí boje prozodického a k propagaci časoměrné prozodie.

Tento postup měl však i své nevýhody. Ozývaly se hlasy, že literatura se stává takto nesrozumitelnou, zvláště prostým čtenářům. Především však pronikaly do spisovného jazyka vlivy dialektů a vznikalo nebezpečí, aby tendence k bohaté funkční diferencovanosti jazykových stylů nepřerostla v horizontální diferenciaci jazykových projevů podle jednotlivých území. Takové tendence se objevovaly nejen na Slovensku, kde byly podmíněny formováním slovenského národa, ale projevovaly se i na Moravě, zejména v pokusech FRANTIŠKA TRNKY (1798—1837) a VINCENCE ŽÁKA (1797—1867) na konci let dvacátých a na počátku let třicátých. Proti takovým pokusům se postavili PALACKÝ a JUNGSMANN (tento zejména v rozpravě *O různě českého písemního jazyka* z r. 1832), oba čelní představitelé nové koncepce osobité české národní kultury. Bylo to důkazem, že jazykové experimentování a tvoření přerostlo cíle, jež určovala skutečná potřeba, tj. nedostatečnost českého lexika, především odborné terminologie.

Vztah k minulosti a studia historická

Jazyk pojímaný jako pramen národní osobitosti byl a zůstal ovšem jen formálním jejím znakem, neměl v sobě ideologických prvků obsahových. Intelligence mladé české buržoazie chtěla však čerpat své vidění života i z takových životních obsahů, které jí dávaly oprávnění k tomu, aby se cítila součástí moderního národa. Poněvadž je nenacházela v přítomnosti, hledala je v minulosti nebo je tam aspoň promítala. Zdánlivě má tento historismus společné znaky s historismem Voigtovým. Voigtovi šlo o „čest národa“. Ale „národ“ v pojetí Voigtově byl především obsažen v politických právech české šlechty,

jejímž zájmům sloužil i Voigtův historismus. Měl tedy vysloveně reakční charakter. Osvícenství bylo naproti tomu většinou ahistorické. Rovněž josefinismus stavěl rozumovou účelnost proti síle zvyku a tradice. Také osvícenství mělo ovšem své historiky, ale ti buď zjišťovali v minulosti pravdu proti legendě, nebo vyhledávali historické příčiny určitých jevů současných, nebo konečně ověřovali v dějinách platnost rozumově zjištěných principů. Minulost se u nich nestávala předmětem kultu, pramenem víry, protiváhou k přítomnosti, modelem nového života. Existovaly ovšem historické látky a byly i oblíbeny, ale sloužily většinou k zdůraznění osvícenských nebo josefínských idejí (tak například v dramatech s historickými náměty), popřípadě k účelům satirickým (Děvín Hněvkovského).

Jinak vypadal historismus a jiný byl jeho smysl v období formování ideologie národního hnutí. Pojem národa měl jiný obsah než u Voigta, jde už o moderní, buržoazní národ, a zájmy tohoto národa dávaly ráz novému historismu. Byl vyvolán v život reakcí za válek napoleonských a po kongresu vídeňském. Byl spíše východiskem než potřebou. Kdyby byly existovaly podmínky umožňující rozvoj politické moci české buržoazie nebo kdyby ona sama byla již revoluční třídou, byla by literatura této třídy hledala oporu pro vyjádření svých ideálů estetických v minulosti, ale historie by se pro ni nebyla stala světem, v němž je možno prožívat to, co neexistuje v přítomnosti, světem, který umožňuje elegicky snít a opájet se velikostí ideálu nedostupného v přítomnosti, popřípadě z tohoto snu čerpat povzbuzení do budoucnosti.

Je příznačné, že se i v odborném studiu minulosti měnily podstatně metody zkoumání. Právě v době, kdy Dobrovský usilovně pracoval na kritických rozborech starých českých legend s cílem „očistit dějiny od pozdějších výmyslů“, vznikaly podmínky pro zcela jiný přístup k minulosti. Dosavadní kritická metoda byla od Dobnera až k Dobrovskému zaměřena k zjišťování pravdy fakt, popřípadě — u Dobrovského — i k zásadnímu zjišťování podstaty historických procesů. Potřebám nového historismu vyhovovalo takové podání dějin, které umožňovalo zhodnotit „ducha národa“, pochopit ideové síly, které spojují minulost s novými ideály životními, vniknout do národní psychiky. Historikové nové generace, především mladý FRANTIŠEK PALACKÝ (1798—1876), těžili sice z výsledků období předcházejícího a sami rozmnožovali znalost fakt české minulosti studiem a vydáváním pramenného materiálu, ale otázky, které si kladli při zpracování dějinné látky, byly odlišné od otázek doby předcházející.

Palacký sice své Dějiny začal vydávat až v období následujícím, ale již v období námi sledovaném (tj. do roku 1830) se zrodila idea tohoto jeho díla. Již v roce 1818 napsal ve svém Každodenníku: „*Kdo příběhy národu našeho psáti chce, okolnosti ty všechny, kteréž ještě k oslavě jemu slouží, dobře povážiti, vlastnosti ducha národního dokonale znáti, velikým citům a vznešeným činům rozuměti a k ideám života národů vzněsti se musí — a dovede díla nesmrtelného.*“ Palacký tedy již zde spojoval představu „národa“ i s jeho psychickými a ideovými vlastnostmi („duchem“):

„Jen ten národ jest hoden žiti v letopisích člověčenstva, který jakožto národ živ byl, ne jako agregát samosobných aneb otrockých živočichů člověčích. Duch národa jeví se tam, kdež on sám vším svým zbožím pro idey žiti a zemřiti hotov jest.“

Poněvadž souvislý obraz takto pojatých dějin v první třetině 19. století ještě nevznikl, obracela se pozornost aspoň k těm zpracováním, která umožňovala prožívat minulost národa jako vzrušující životní děje, které jsou důkazem jeho existence a životní síly. Přesto, že Dobner právě na Hájkově demonstroval kritickou metodu dějzpytnou, stala se jeho kronika předmětem živého zájmu (byla znovu vydána v roce 1818) a stala se zdrojem básnické inspirace, evokující českou minulost. Rukopisy, Linda, Klicpera a v následujícím období i Tyl a Mácha čerpali z tohoto pramene látkové podněty.

Potřebám popularizačním sloužila i *Kronika nejnovější a věrná poselkyně starého i nového národu českého* (4 sv., 1809—1827), napsaná německy FRANTIŠKEM ANTONÍNEM PABSTEM a přeložená JANEM HÝBLEM. JAN RULÍK, který od sklonku 18. století pečoval o uchování zpráv z dějin českého národa — vydával v letech 1797—1810 po způsobu Veleslavínově *Kalendář historický* (6 sv.) —, zpracoval, vycházející z Voigta a Pelcla, populární přehled života a činnosti českých učenců v minulosti i přítomnosti *Učená Čechia* (1807—1808).

Pro nový historismus je příznačné, co se v obsahu národní minulosti stávalo zdrojem entuziasmu v okamžiku, kdy šlo o pochopení ducha národa.

Je třeba konstatovat, že nezajímaly jen staré příběhy pro svůj český národní obsah, ale že vzrušovala především přímá svědectví myšlení našich předků, popřípadě i starobylá forma, kterou bylo toto myšlení vysloveno. To dávalo opět staré literatuře zcela zvláštní postavení. Edice Pelclový, Procházkovy a Krameriovy směřovaly k udržení kontinuity mezi starou literaturou a literaturou novou, popřípadě k využití jazykové stránky starší české literatury. Proto většina edicí čerpala z literatury doby veleslavínské. Edice nové, jež nejvýrazněji reprezentují tzv. *Starobylá skládání* (6 sv., 1817—1823), vydávaná VÁCLAVEM HANKOU, jsou zaměřena k dílům staré české literatury, k památkám povětšinou ze 14. století (Alexandreis, Rukopis hradecký, Rukopis svatovítský, Tristram, Tkadleček); jejich cílem bylo ukázat starou tradici českého života literárního. Hanka tam však vydal i Májový sen Hynka z Poděbrad, v roce 1825 samostatně též Husovu Dcerku; chystal se vydat Dalimila, ale obava z cenzury donutila ho k odkladu tohoto plánu. Na uvedených památkách si vážil jejich starobylosti a byl přesvědčen — vycházel tu z estetického citění příslušníků národní inteligence —, že při vnímání nebude příliš vadit jejich staročeský jazyk. Praxe však ukázala, že mnohem větší čtenářský ohlas měly ty památky, které se představovaly jako pozůstatky z doby ještě starší a které přitom byly ideově bližší touhám současníků, tj. padělané rukopisy, Královédvorský a Zelenohorský. Záboj, Slavoj nebo i Jaroslav, hrdinové z Rukopisů, mluvili

k nim řečí mnohem výraznější než Alexandr Makedonský a zpěvy těchto Rukopisů je naplňovaly hrdostí jak svým národním obsahem, tak i svým básnickým charakterem.

Posouvání zájmů o minulost lidské společnosti a národa do dob stále vzdálenějších mělo své hlubší příčiny. Příslušníky mladé české buržoazie nevábila období vyspělých forem feudalismu, období rytířských ctností, ostatně tak často již zesměšňovaných, ale vábil je dávnověk, období rodového a kmenového zřízení. V mytologii a dávnověku, více ostatně vysněném než skutečném, byly hledány prameny národní psýchy, jakož i obraz společnosti, který svou imponující silou, demokratičností, národní pospolitostí stával se nedostižným vzorem pro novou společnost.

Podle toho také vypadalo hodnocení starší české literatury. Nové vydání dějin české literatury JOSEFA DOBROVSKÉHO vyšlo v roce 1818 pod titulem *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur* — zřejmě svědectví toho, že Dobrovský rozhovořoval zprávy a poznatky o starší literatuře (zařadil do ní i Rukopis královédvorský), ale že již nechtěl zasahovat do otázek soudobé literatury. Jiný ráz mělo dílo JOSEFA JUNGMANNA, jeho *Historie literatury české* (1825). Byla napsána česky a již tím se stala významným dílem nové české „národní vědy“. Je jím však nejen jazykem, ale i pojetím. Základem celého díla je sice podrobný soupis českých spisů, ale k němu je připojena *Krátká historie národu, osvětlení, jazyka*, z níž vysvětluje, jak se kritériem hodnocení stávají především hlediska obrozenské literatury. Tak se také mohlo stát, že vrchol českého básnictví spatřoval Jungmann v první periodě vývoje české literatury, reprezentované v jeho díle Rukopisy, a že o současném básnictví tvrdil, že „dokonalostí k první a nejpěknější periodě své i v celosti se blíží“, neboť básnická mluva tohoto básnictví nejvíce se rozvíjela „nalezením starých českého básnictví památek“. Víme-li, že Rukopisy jsou padělané, znamená to, že Jungmann spojoval nejdávnější dobu s přítomností prostřednictvím obrazu, jaký si přítomnost o tomto období sama vytvořila. Rukopisy poskytly také nejúčinnější zbraň proti autoritě zlatého věku, proti literatuře doby veleslavínské.

Minulostí české literatury zabýval se též FRANTIŠEK PALACKÝ v rukopise své nevydané *Geschichte der schönen Redekünste bei den Böhmen* (1827), určené pro druhé vydání Eichhornovy *Geschichte der Literatur*. Jeho pozdější filosofie českých dějin, sledující v jejich obsahu vzájemné střetání kultury římské, slovanské a germánské, byla zde po prvé vyslovena a aplikována na obsah české literatury. Česká literatura přestala být v jeho pojetí souborem izolovaných a na sobě nezávislých spisovatelských činů, ale představovala souvislé úsilí o esteticky osobitě uplatnění, pochopení a vyslovení idejí národního ducha.

Dávnověk se stal předmětem kultu též v literatuře (LINDA, KOLLÁR, JUNGMANN). Ve světle tohoto kultu se jevil nevhodným tón, s nímž byly travestovány takové hodnoty, jakými byly české pověsti o dívčí válce, zpracované

„směšnohrdinsky“ Hněvkovským v Děvině. Nastupoval zcela jiný tón. Naivita starých pověstí se jevila pramenem poetické síly. Rekonstruovat dávnověk v jeho velikosti a kráse stávalo se cílem jak poezie, tak odborného historického úsilí.

Vztah k minulosti se však neomezoval jen na dávnověk, který přitahoval nejvíce, poněvadž byl nejtajemnější a nejpoetičtější a protože v něm tkvěly genetické kořeny národní osobitosti. Postupně se však kladla otázka, zda náš národ neukázal i v dějinách, tj. v době dostupné svými prameny, sílu a velikost, a to z hlediska těch idejí, které dávaly lepší perspektivy soudobé obrozené národní společnosti, z hlediska idejí svobody a lidskosti, zda tam nebyly doby, kdy národ „pro idey žítí i zemřítí hotov byl“. Je zásluhou PALACKÉHO, že tuto dobu objevil v husitství. Již od roku 1817 byl rozhodnut věnovat se epoše husitské. V roce 1822 psal Kollárovi: „Jest se čemu hněvati, jak málo se té slavné krajanův našich zdoby doma i venku šetří.“ A opět je příznačné pro vztah této generace k velikým tématům minulosti, že se cíle vědecké rekonstrukce i básnické evokace vzájemně prostupují: Palacký zamýšlel napsat nejen dějiny husitství, ale i tragédii o Husovi. Své dějiny husitství napsal mnohem později, spojil je až s úkolem, který přijal od českých stavů v roce 1827, tj. napsat souvislé dějiny českého národa. Zárodky tohoto rozsáhlého díla vznikly však v atmosféře období námi sledovaného. Do roku 1830 vyšla tiskem Palackého významná edice *Starých letopisů českých* (1829) a jeho *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber* (1830), významná průprava pro jeho Dějiny.

Idea slovanská a slovanská studia

Sledovali jsme v předcházejícím období studia slovanská, jejich rozsah a smysl (viz str. 44). K vědomí kmenové a jazykové příbuznosti slovanských národů a ke studiu slovanské kultury přistupovalo vědomí shodné nebo aspoň obdobné situace slovanských národů v Rakousku. Při vzniku národních hnutí jevílo se účelným vzájemné dorozumění mezi Slovany, popřípadě i společný postup. Společenská a politická slabost české národní pospolitosti mohla být kompenzována vědomím početní velikosti Slovanů jako celku, popřípadě i vědomím politické moci ruského státu.

Všechna tato hlediska se uplatňovala v letech 1806—1830. Dostávala však namnoze nový smysl. Války napoleonské odhalily velkou sílu ruského národa a vyvolávaly u nás osvobozenké naděje národní, které byly spojovány s vírou v sílu slovanského světa a ve vítězství Ruska. Setkáváme se dokonce s myšlenkou velké „slovanské říše“, chápané jako národní stát. Soudilo se, že tomuto společnému slovanskému zájmu bylo by možno obětovat i nejvýznamnější znak české národní pospolitosti, český jazyk. Takovou myšlenku vyslovil u nás po prvé

J. JUNGSMANN v dopise Ant. Markovi z roku 1810: „Já pevně věřím, že ruská mocnost franskou přetrvá, a nám Slovanům to potěšitelné býti musí, když nářečí všechna slovanská v jeden se spolčí. My od Rusův, Rusové od nás jazyka vydokonalení přijmeme. Co tedy česky píšeme, již pro onu velikou říši slovanskou píšeme. Od srdce rád bych tuto myšlenku Hlasatelem zobecnil, ale na ten čas mlčeti dlužno.“ Tento projev má ovšem utopický charakter, je však svědectvím toho, že koncepce české národní kultury, jak se vytvářela v myslích příslušníků české inteligence, spatřovala v slovanství více než vědomí jazykové příslušnosti nebo vzájemné spolupráce. V krajních případech byli Slované pojímáni jako národ, který by měl dostat i všechny vnější znaky moderní národní pospolitosti (národní jazyk, národní stát). Jindy bylo slovanství pojímáno aspoň jako kvalita psychická a etnická, která se na podkladě svých vlastností, na podkladě svého „ducha“ a „génia“ stává zdrojem síly i pro českou národní pospolitost a inspirujícím podnětem pro studium života, kultury a minulosti ostatních slovanských národů, popřípadě pro společný postup těchto národů k lepší budoucnosti.

Myšlenky o Slovanech, vyslovované v této souvislosti, se opíraly velmi často o rozličné názory nebo pozorování vykonaná již dříve v minulosti, v období slavistických studií humanistických nebo barokních, a to u nás i u jiných národů slovanských. Popsaná koncepce Slovanstva jako jednotného národa se všemi znaky národní psychiky je však dílem teprve této epochy, spadá vjedno se vznikem moderních buržoazních národů. Jungmann nebo Kollár užívali termínů „slovanský jazyk“ nebo „slovanský národ“ v zcela jiném významu než například Balbín nebo jiní autoři starších období. Dříve šlo o početnost a rozlohu sídel slovanských, o vnější moc, popřípadě o vnější znaky dokonalosti slovanských jazyků, o jejich rozšíření v jednotlivých vrstvách obyvatelstva. Nyní šlo o „národní“ specifickou slovanského jazyka, odlišujícího se podstatně od jiné specifčnosti, například „germánské“, a obdobně v pojetí Slovanstva jako národa šlo o jeho vnitřní povahové vlastnosti, které se odlišovaly zase od povahových vlastností jiných „národních“ celků. Právě tyto vlastnosti dávaly Slovanům jistá práva, ony jim zároveň zaručovaly i jisté poslání v dějinách lidstva. Teprve této generaci byl plně srozumitelný smysl Herderových slov o vůdčí úloze Slovanů při uskutečňování lidskosti, neboť Herderovo pojetí Slovanů nebo Germánů vycházelo právě z představ, které byly podníceny vznikem moderních národních hnutí, bylo spjato s ideologií buržoazie a s počátky jejího nacionalismu.

Intenzivně pocítované slovanství pomáhalo dát myšlenkám buditelské generace, sevřené na všech stranách nehybností, která vyplývala ze zaostalosti vlastní buržoazie i z tlaku vládní reakce, širší perspektivy, rozlet a nadšení. Jeho kladným rysem byl pocit solidarity mezi slovanskými národy, především mezi národními hnutími slovanských národů a konečně hlubší poznání kultury

slovanských národů. Vznikala velmi živá výměna knih a kulturních hodnot slovanských a čilá korespondence mezi slovanskými učiteli a spisovateli, především zásluhou DOBROVSKÉHO, HANKY, KOLLÁRA, ČELAKOVSKÉHO a ŠAFAŘÍKA. Praktická „vzájemnost slovanská“ byla u těchto představitelů české nebo slovenské kultury realitou.

Speciálním znakem tohoto slovanství bylo rusofilství, podmíněné sympatiemi, jež Rusové získali za válek napoleonských, i touhou získat v Rusku ochránce proti přesile německého světa. JUNGSMANN, MAREK a později HANKA byli nejvýznamnějšími představiteli tohoto rusofilství. Vznikaly zde zajisté i touhy po politickém spojení. Dosvědčuje je nepřímě Marek v roce 1814, když se brání proti „malomyslným steskům“ nad tím, že český kraj nepodléhá „ukazům“ říše ruské.

Slovanství mělo však i své negativní rysy. Nahrazovalo realitu a akci sněním o velké slovanské minulosti a o velké budoucnosti, v boji proti feudalismu ochromovalo vztahy k revolučním idejím. Nutilo vidět ochránce slovanských národů v silách reakčních, buď v rakouském císaři, který by mohl poskytnout slovanským národům ochranu před národem německým nebo maďarským, nebo v ruské moci carské (tak zejména Hanka). Mělo tedy slovanství i své vnitřní problémy, které nabývaly povahy politické.

Zatímco v předcházejícím období bylo slovanství záležitostí především odborného studia nebo publicistiky a méně literatury krásné, stává se nyní vedle studia odborného také ideou a tématem četných projevů básnických. Je to právě poezie, která ústy nejprve TABLICOVÝMI, pak MARKOVÝMI, především však KOLLÁROVÝMI vyslovila celý svět pocitů oslavných, elegických i prorockých, jež se kupily kolem slovanské myšlenky; zároveň se pokusila vést k poznání a pochopení i osobitých rysů poezie jednotlivých slovanských národů. Především folklór byl studován a překládán, například FRANTIŠKEM LADISLAVEM ČELAKOVSKÝM (1799—1852) a VÁCLAVEM HANKOU (viz o tom v následující kapitole), se zvláštním zájmem byla však zkoumána a překládána i díla staré literatury, poněvadž byla chápána jako doklad podstatných vlastností slovanských národů. *Slovo o pluku Igorově* bylo přeloženo několikrát, JUNGSMANNEM (v rukopise), S. ROŽNAYEM (v rukopise) a HANKOU (1821).

Představa českého dávnověku, tak oblíbená v poezii i próze daného období, dostávala zabarvení slovanské, zdůrazňovala znaky připisované Slovanům obecně. Podrobně se budeme tímto využitím slovanství v krásné literatuře zabývat v jiných souvislostech.

Pokud jde o odborné studium, musíme mít na mysli, že ne všechny studie té doby se dívaly na Slovanstvo pod zorným úhlem idejí, které jsme zde probrali. Práce DOBROVSKÉHO se přidržovaly především věcné stránky studia, i když jim nebyl cizí vřelý zájem o věci slovanských národů; byly psány po staru německým jazykem. Měly však pro rozvoj slavistiky význam zásadní.

Dobrovský vydával ve sledovaném období své slovanské sborníky, které shromažďovaly filologický a historický materiál o slovanských národech a jejich kulturách. První svazek z roku 1806, tzv. *Slavín*, byl zároveň jistým „poselstvím z Čech k slovanským národům“, druhý, *Slovanka* 1, 2 (1814 a 1815), se soustřeďoval hlavně k věcem polským. Dobrovský se dále zabýval studiem slovanského písma, přisuzuje nesprávně větší stáří cyrilici před hlaholicí (*Glagolitica*, 1807), jazykem staroslověnským a jeho mluvnicí v obsáhlém spise *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822), studoval typy slovních kořenů v slovanských jazycích jako přípravu k slovanskému etymologickému slovníku (*Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der slawischen Sprachen*, 1813), věnoval se studiu Nestora i Slova o pluku Igorově, napsal mluvnicí lužickosrbskou a studoval slovanský národopis a archeologii. Jeho mluvnicе českého jazyka stala se modelem pro mluvnicе, které vznikaly u jiných slovanských národů v rakouské monarchii. Ve stopách Dobrovského a přímo s jeho pomocí napsal PUCHMAJER svou mluvnicí ruského jazyka (*Lehrgebäude der russischen Sprache*, 1820).

Zcela novým duchem se nesla slovanská studia, která konali Slováci JAN KOLLÁR a zvláště pak PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK (1795–1861). Pro pochopení jejich myšlení je důležité Kollárovo kázání na téma *Dobré vlastnosti národu slovanského* (v Pešti 1822). V tomto kázání je nová definice „národa“ („slovo ‚národ‘ vyznamenává společenství takových lidí, který svazkem jedné řeči, rovných mravů a obyčejů spojeni jsou“), jakou známe ostatně již od Jana Nejedlého i Jos. Jungmanna, aplikována na „národ slovanský“. Rozborem vlastností těchto Slovanů (přisuzuje jim *nábožnost, pilnou pracovitost, nevinnou veselost, milování své řeči, snášlivost*), čerpajícím i z tezí Herderových, dochází se k požadavku slovanského sebevědomí i k požadavku ochrany před odnárodňováním.

Toto kázání stalo se součástí odborného díla Šafaříkova, jeho *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), prvních souhrnných dějin slovanských literatur. Již z titulu je zřejmé, že pojem „slovanská řeč“ je nadřazen jednotlivým slovanským „nářečím“, skutečnost ovšem byla ta, že slovanská „nářečí“ byla realitami, zatímco „slovanský jazyk“ byl abstrakcí, která nebyla podložena žádnou společenskou jazykovou existencí. Podle toho také vypadal i celý obraz literatury slovanské. Mimo první části, obsahující výklady o původu Slovanů a o jejich nejstarších sídlech, je vlastní výklad o literatuře rozdělen podle jednotlivých slovanských národů.

Šafaříkova kniha představovala slovanské literatury jako jeden celek, a byla tedy svědectvím ideologických představ, jež provázely národní hnutí v Čechách i na Slovensku. Tyto názory se dostávaly do rozporu s vědeckým kritikem, jehož nejvýznamnějším představitelem byl DOBROVSKÝ. Vystoupil proti Šafaříkovu spisu, především proti jeho názorům na nejstarší dějiny slovanské. Odmiatal obdobné názory i v dílech jiných učenců slovanských, zejména polských (Rakowieckého, Surowieckého, Ossolińského). Všichni byli nesení myšlenkou

ukázat velikost slovanského dávnověku, a právě proto byli blízcí Kollárovi, Šafaříkovi nebo Jungmannovi; mluvili jim z duše stejně jako Libušin soud z Rukopisu zelenohorského. Šafařík s obdivem parafrázoval a doplňoval myšlenky Surowieckého ve spise *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (1828) a z této atmosféry vyšlo také jeho největší slavistické dílo *Slovanské starožitnosti*, dokončené však až v roce 1837.

Vztah k folklóru

Podstatně se změnil vztah k lidové slovesnosti, k folklóru. Při výkladech o jednotlivých literárních druzích v prvním období obrozenské literatury měli jsme příležitost sledovat, jak se nová literatura s folklórem vyrovnávala, jak s ním navazovala vztah, především prostřednictvím útvarů pololidových (kramářských písní, knížek lidového čtení), ale jak se zároveň snažila udržet si odstup od folklóru, poněvadž měl charakter umění „nekulturního“ a byl spjat se společenskými předsudky, které se osvícenské vzdělavatelství snažilo překonat (srov. zde na str. 62 a n.). I sběratelský zájem o lidovou slovesnost, pokud se s ním setkáváme, byl určován hledisky dokumentaristicky národopisnými nebo obecně sběratelskými (J. V. Monse, P. Cerroni, J. Jeník z Bratřic). Folklor se tu stavěl po bok jiným oblastem, jež se stávaly předmětem studia. V knize *Českých přísloví sbírka*, vydané A. Pišelym a J. Dobrovským v roce 1804, se zájem o přísloví spojoval se zájmem o ustálená jazyková rčení.

Jinak se začala na lidovou slovesnost dívat nová inteligence na počátku 19. století. Představa vyspělé kultury na úrovni soudobých literatur světových mohla ovšem kult lidové slovesnosti spíše zatlačovat do pozadí. Naproti tomu však vědomí, že jádrem národa je jeho lid, a touha po zdůraznění národní osobitosti vedla zcela organicky k folklóru, v němž byla objevena zcela svérázná kultura slovesná, estetická a psychická, o kterou se může opřít i soudobá vzdělanost národní. Vesnický folklór, jehož hodnoty byly vázány na omezené společenství folklórní, na okruh jednotlivých panství apod., byl nyní zhodnocován pro potřeby celonárodní kultury a literatury, pro společnost, jejíž vedoucí třídou se stává buržoazie. Znamená to, že folklór, zprvu zvláště lidové písně, se sbírá a že se vydává. Nedálo se tak z hlediska potřeb lidu, ale z hlediska potřeb národní společnosti, jež ve folklóru spatřuje pramen své národní specifičnosti. Lidová píseň byla takto v jistém výběru, pojetí a po jistých úpravách fixována ve sbírkách národních písní a byla včleňována do české národní literatury jako její přímá součást.

Otázka vzniku tohoto zájmu o lidovou slovesnost byla v literárněhistorické literatuře častěji studována. Bývala zpravidla spojována s vlivem J. G. Herdera, který v roce 1778-1779 vydal sbírku *Volkslieder*, jež byla součástí jeho

živého zájmu o lidovou slovesnost v měřítku světovém a do níž pojal i některé písně slovanské. Ovšem Herderův zájem bychom mohli takto geneticky vyvozovat z vlivu J. Macphersona, autora podvržených písní Ossianových (1760 až 1763), a Th. Percyho, jehož sbírka *Reliques of Ancient English Poetry* vyšla v roce 1765. Tento zájem nelze vyvozovat z iniciativy jednotlivců. Všude, kde se vytvořily příznivé podmínky, začínala vznikající buržoazní kultura hledat protiváhu k feudální kultuře a k jejím strojenostem v bezprostřednosti a přirozenosti, kterou spatřovala v lidové kultuře, nevyrůstající v salónech, ale v přímém styku s přírodou. J. J. Rousseau je pokládán za otce těchto idejí; vyrůstaly však ze samých zdrojů společenských změn, jež provázely nástup kapitalistických vztahů, a proto je třeba také především v těchto změnách spatřovat vlastního iniciátora nově vzniklého kultu lidové poezie.

Podmínky pro vznik takových idejí nastaly na Západě dříve než u nás. Nemělo by tedy smyslu popírat vliv Herderův. Ostatně působil i vliv B. Kopitara, s nímž se Hanka stýkal za svého pobytu ve Vídni v letech 1813 až 1814, dále vliv německého sborníku písní *Des Knaben Wunderhorn* (1806) i vliv Goethova zájmu o lidovou píseň. Působila jistě i domácí tradice sběratelská. Rozhodující však byla okolnost, že se budování české národní kultury bez využití folklórní tradice jevilo nemyslitelným, neboť tato tradice představovala výraznou sílu, která mohla dát národní kultuře domácí specifičnost a lidovost, jež by ji odlišila od kultury feudální. Také literatura feudální usilovala sice občas o rustikální přirozenost (často pod vlivem idejí vyrůstajících již proti jejím zájmům), ale toto úsilí skončilo v anakreontské hře a v pastorální idyle, jež se odehrává mimo historický čas a prostor a mimo národní specifičnost.

Poezie lidové bylo ovšem možno — aspoň do jisté míry — využít i pro potřeby konvenční poezie umělé (například pro anakreontiku), ale ve svém celku byla přijímána právě jako protiváha ke konvenčním formám dosavadní poezie umělé, jako protiváha proti zpěvu jarmarečnímu nebo proti burleskním tendencím v poměru k lidovým baladám. Byla pojímána jako osvěžující zdroj uměleckosti — v podstatě neracionální, ale citové a bohaté na obrazné vyjadřování —, jako pramen poznání národního a lidského ducha. ČELAKOVSKÝ napsal v roce 1822: „Není nad zdařilou národní báseň! — V této jen vidíme v živém tvaru básnickém ducha lidského (rozuměti v zdařilejších, čistě národních písních, ne v kterékoli kramářské); v těchto jen zřejmě vytknutý ráz národnosti; a kde národnost k světoobčanství čili k světoběžnictví se blíží, tam nelze najít národní umění.“ A obdobně definuje i KOLLÁR „písně obecného lidu“: „Ony jsou obrazy, v kterých každý národ svůj charakter nejvěrněji maluje a představuje, jsou historie vnitřního světa a života, jsou klíče od svatyně národnosti, kterými kdo otvíráti nezná nebo nechce, ani co člověčenství, ježto se v písních pastýrských neméně jako v egyptských pyramidách

zjevuje, nikdy nepozná. V čeleděch, pokoleních, kmenech, nářečích poznáváme, co jest národ, v národech poznáváme, co jest člověčenství.“

Je pochopitelné, že takto vymezené představy o lidové písni měly vliv na sbírání a vydávání lidových písní. Již první výzva k sbírání lidových písní (HANKOVA v Prvotinách pěkného umění z 22. srpna 1814) je nesena duchem nacionálním, vyzdvihujícím lidové „národní“ písně proti německým písním, které jsme prý až dotud následovali. Hanka toužil po tom, aby „Čechové opět ku slovanskému zpěvu přivedeni byli“, neboť „naše staré písně toho zajiště zasluhují, aby za vzor nynějším novým skladatelům vystaveny byly“.

Tato výzva je charakteristická po dvojí stránce. Především akcentuje „slovanský zpěv“. Je to nový důkaz, jak všechno, co bylo pokládáno za „národní“, bylo uváděno v souvislost se slovanským. Byl to charakteristický jev českého zájmu o lidovou píseň vůbec, že byla pojímána a viděna v solidaritě se zájmem o tuto píseň u jiných slovanských národů. Výzva se odvolávala na sbírku ruských písní od Ivana Prače a na obdobné sbírky srbské Vuka Stefanoviće Karadžiće (1814—1815). Hanka se také pokusil o překlady srbské písně v *Prostonárodní srbské Múze do Čech převedené* (1817).

Druhou charakteristickou stránkou této výzvy je touha působit těmito sbírkami na soudobé básnictví. Je to důkaz, že zájem o lidovou píseň není určován motivy sběratelskými, učenecými, ale živými potřebami české literatury.

1. ledna 1817 vyšlo v týchž Prvotinách pěkného umění *Promluvení k Slovanům*, jehož autorem byl P. J. ŠAFAŘÍK. Opět se vychází z písně lidové jako jevu obecně slovanského, z příkladu sbírky Pračovy a Vuka Karadžiće a z vítězství, které získala tato píseň „dokonalá v estetickém ohledu“ u Herdera a Goetha. To vše má povzbudit k „sbírce česko-moravsko-slovenských písní a zpěvů“. „Dvě mladých Sloveninů, P[alacký] v Moravě a B[enedikt] v Uhřích už se ujali práce.“

První souvislý otisk několika lidových písní najdeme v prvním svazku *Múzy moravské* (I 1813, II 1825), kterou z materiálu JOSEFA HEŘMANA AGAPITA GALLAŠE (1756—1840) vydal TOMÁŠ FRYČAJ (1759—1839). Mnohem významnější byly sbírky, které se programově hlásily k novému pojetí národní kultury. Byly to v Čechách FR. L. ČELAKOVSKÉHO *Slovanské písně národní* (1. sv. 1822, 2. sv. 1825, 3. sv. 1827) a na Slovensku *Písně světské lidu slovenského v Uhřích* (1. sv. 1823, 2. sv. 1827), jež sebrali a vydali P. J. ŠAFAŘÍK, J. KOLLÁR a JAN BLAHOŠLAV [Benedikt]. V kapitolách věnovaných Čelakovskému a Kollárovi budou tyto sbírky charakterizovány v souvislosti s činností obou těchto sběratelů lidové poezie. Připomeneme zde zatím jen několik charakteristických rysů, jež dávají těmto sbírkám příznačný dobový ráz.

Obě odlišují „národní písně“ po stránce estetické od jiných folklórních produktů rozšířených v lidu. Citáty z Čelakovského a Kollára, které jsme zde

z úvodu k oběma sbírkám citovali, dosvědčují to naprosto jasně; vyplývá to však i z výběru a hodnocení lidové písně. Autoři edic si v žádném případě nepočínají jako vědečtí pracovníci a jejich práce nemá za účel reprodukovat objektivně stav lidového zpěvu.

U Čelakovského převažuje stránka estetická, dívá se na lidový zpěv jako na umělecký útvar, který by se měl stát modelem pro umělou poezii. V dopise J. W. Goethovi z roku 1830 přímo konstatuje: „Je to zvláštní zjev v básnictví takřka všech slovanských národů, že jejich lidové písně v poetické ceně mnohem výše stojí, než aby výtvary vzdělanějších nebo tak říkajíc v umění zběhlejších básníků snesly s nimi srovnání.“ Tuto zvláštnost slovanských literatur charakterizoval Kollár v proslulém epigramu *Národní písně*:

Že vzdělanosti nemá náš lid, cizozemci, mluvíte;
jakž? vy musíte lidu zpívati, nám pěje lid.

Vycházejí z těchto předpokladů, Čelakovský vytýkal Rusům, že ze svých lidových písní „tak malý zisk dobývají umějí, berouce sobě francouzské spisovatele za vzor“. Svou sbírkou pak Čelakovský přímo prakticky dokazoval, že lze i umělým tvořením dosáhnouti dokonalosti lidové písně; vložil do své sbírky anonymně některé takové „ohlasy“ lidové písně, které sám napsal.

Pro Čelakovského je dále příznačné, jak spojuje kult lidové písně, osobitého projevu národní povahy, i s jinými, zde již uvedenými představami národní osobitosti. Především vystupuje do popředí zřetel slovanský. Každý svazek má na začátku *české, moravské a slovenské* písně, zároveň byly však publikovány i jiné slovanské písně, *ruské, maloruské, srbské, slovinské, polské* (v 3. sv.), *dalmatské, bulharské, lužické, litevské*. Celá sbírka je proto zároveň antologií slovanského zpěvu lidového, je svědectvím vysoké hodnoty lidové kultury slovanské.

Čelakovského i Kollárova sbírka vstupuje v těsný kontakt s ideou národní osobitosti obsažené v jazyce. V úvodě ke své sbírce Čelakovský vyložil, že „každý jazyk a každé nářečí svého vlastního idiomu užívá, v kterém velký díl i samé básnické krásy spočívá“, takže žádný překlad nemůže plně tuto básnickou krásu vystihnout; proto ponechával texty v jazycích známějších v jejich původní podobě (i dialektické), zatímco k překladům z jazyků méně srozumitelných přikládal i texty původní. Čelakovského sbírka nebyla tedy v rozporu s tendencemi jazykového básnictví zdůvodněného Jungmannem. Rozdíl byl jen ten, že nešlo o umělé tvoření, ale o texty dialektické, o zvláštnosti spjaté s určitými národními skupinami (rusismy apod.), že tedy tyto jazykové složky měly funkci charakterizační a přitom si uchovávaly prostotu „beze všeho líčení a šnoření“.

Naproti tomu neuváděl Čelakovský své písně do vztahu s otázkou starobylosti české nebo slovanské národní kultury a s otázkou specifičnosti ná-

rodního myšlení. Na této stránce záleželo víc Kollárovi a Šafaříkovi. Kollár v předmluvě k *Písňím* poukazuje na vzrůstající integraci kulturních hodnot, což nutně vede k uchování pozůstatků minulé tvořivosti lidové. Tak jako se snažíme uchovat předměty hmotné kultury, mince, urny, meče, kopí, pergameny, je třeba uchovat i písně, tuto „*historii vnitřního světa*“ národa a jeho kmenů.

Ani Kollár nebyl však jen národopisným dokumentátorem, také on rozlišoval mezi tím, co má hodnotu národního zpěvu, a tím, co sice v lidu obíhá, ale nezasluhuje být hodnoceno jako charakteristický projev jeho kultury. O podstatu pojmu národní písně vznikl pak v dvacátých letech přímý spor. Byl vyvolán vydáním *Českých národních písní* (1825) ve dvou svazcích i s nápěvy. Písně vydal JAN RITTERSBERK (1780—1841), který přitom použil materiálu ze souboru vznikajícího z iniciativy vídeňské Gesellschaft der Musikfreunde der österreichischen Monarchie. Tato společnost přiměla vládní orgány, aby nařídily úřední sbírání světských písní s nápěvy, tanců a písní duchovních. Hlediska tohoto sběru byla přirozeně jiná než hlediska Čelakovského nebo Kollárova a byla určována zřetelem teritoriálním. Sbírka Rittersberkova obsahovala též německé písně na území českém, umělé písně zlidovělé a přihlížela důsledně k hudební stránce otištěných textů. Dívala se na lidové písně jako na „památky historické“, které jsou cenné pro poznání života lidu, ale netroufala si klást na tyto písně nějaké absolutní měřítko estetické, neboť „vše, co nad to výše krásověda požaduje, vymezeno jest z oboru jejich“. Proti Rittersberkovu pojetí vystoupil ostře v Čechoslavu 1825 přítel Čelakovského a sám sběratel lidových písní JOSEF VLASTIMIL KAMARÝT, který pokládal za urážku národní cti, jestliže někdo mezi národní písně zařazuje i obscénní odrhovačky „nezbedné lůzy“ nebo kramářské výrobky bez estetické hodnoty. Totéž stanovisko zaujal i profesor estetiky na pražské universitě ANTONÍN MÜLLER, který ve své recenzi *Einige Worte über das böhmische Volkslied* (v německém časopise muzejním z r. 1827) vycházel ze stejného teoretického vztahu k pojmu lidové písně jako Herder nebo Čelakovský. Rozpor se zmírnil tím, že Rittersberk se sám přidal na stranu nové koncepce „národní písně“.

Vzhledem k tomu, že lidová píseň byla pojímána jako model estetické dokonalosti a národní osobitosti, nebyl ovšem význam této písně a její skutečný vliv v této i v následující epoše vyčerpán sbírkami těchto písní. Lidová píseň se stávala součástí českého společenského zpěvu, který pomáhal formovat českou národní buržoazii, poskytoval jí povědomí společnosti „národní“ a spjaté s lidem. Prostřednictvím sbírek písní bylo zpětně ovlivňováno i prostředí lidové (nakladatel kramářských tisků Landfras vydal v roce 1828 dva svazky *Písní národních*). Přitom se ukazovalo, že lidová píseň byla sice mohutným zdrojem hodnot básnických, ale ne takovým, aby mohl stačit potřebám nové literatury, aby byl schopen v rámci své estetické osobitosti tlumočit všechny základní pocity a ideály nové české společnosti buržoazní. To poskytlo podmínky

ke vzniku ohlasů lidové poezie, které sice plně využívaly vlastností lidové písně, ale zároveň vycházely z ideových potřeb nové společnosti.

Vznik a vývoj této ohlasové poezie, podnícené činností HANKOVOU, ČELAKOVSKÉHO, KAMARÝTOVOU, CHMELENSKÉHO, VACKOVOU a jiných, budeme sledovat v jiné souvislosti. Připomeňme však již zde, že právě samostatná tvorba v duchu lidového zpěvu umožnila definitivně zatlačit do pozadí představu o nedostatečné kultivovanosti a méněcennosti lidové tvorby. Vyjádřil to PALACKÝ v recenzi Čelakovského Ohlasu písní ruských, uveřejněné v Časopise Českého muzea v roce 1830. Postavil tam proti navyklé představě vidět krásu básnickou v tom, v čem nezáleží, proti „vzorům“ a „mrtvým formám“, jakými jsou ustálené poetické druhy (óda, elegie, idyla), poetickou rozmanitost a přirozenost v lidovém zpěvu, která nemá nic společného s pevnými, racionálně danými pravidly poetické tvorby: „Mnohé písně národní jsou krásnější nežli všechny ódy a hymny anebo elegie, co jich která literatura dohromady počítá. Jevíť se v nich spanilost mysli lidské v nekonečné živosti a rozmanitosti, a to tím mileji, čím méně z oumysla pochází.“

Z faktu, že se lidová píseň stala vzorem estetické dokonalosti, nevyplývá ještě, že se stal předmětem poznání i venkovský lid a jeho život. Lidová píseň byla odvozována z národní psýchy i z lidské přirozenosti; život lidu ve své konkrétní formě obsahoval naproti tomu množství jevů, které nebylo možno takto pojímat, byl prostoupen rozpory, které odváděly od toho, co v dané chvíli mohlo posilovat představu národní specifčnosti a zakládat soubor ideologických představ vhodných pro národní společnost jako celek.

Potřeba estetické hodnoty určovala také ten fakt, že vedle písně ustupovaly ostatní druhy lidové slovesnosti do pozadí. Folklórní próza byla spjata s mluveným projevem, který byl charakteristický i mnohými prvky mimojazykovými, například gesty; ta dotvářela smysl „textu“. Byl-li v záznamu zachycen příběh jen ve svých syžetových obrysech, zmizela specifčnost mluveného projevu, byl-li zachycován mluvní projev (ovšem naprosto nedokonale), zmizela celistvost a formální dotvořenost syžetu. Soudobé záznamy folklórní prózy nedovedly proto ještě tlumočit jednotu obsahu a formy slovesného díla na rozdíl od lidové písně, jejíž melodika a strofika, tlumočená v záznamu, dodávala každé písni formální celistvost a estetickou míru, i když ve skutečnosti existovaly též varianty odlišné od daného záznamu. Neustále se však udržoval zájem o pověst, protože se chápala jako pozůstatek národních dějin. České pověsti byly pramenem k četným dílům literárním, a to nejen českým, ale i německým. Menší pozornosti se těšila pohádka, v níž se stále spatřoval jen fantazijní výtvor, do něhož proniklo mnoho prvků, které nemají s předpokládanými vlastnostmi národní psýchy nic společného. Je příznačné, že první soubor českých lidových próz byl vydán německy (tedy bez zřetele k osobitosti jazykové) a že zpracovával především pověsti (W. A. Gerle, *Volksmärchen der Böhmen*, 1817).

Úsilí o národní vědu a její vztah k literatuře

Otázky české národní specifičnosti byly zpravidla spjaty i se studiem jejích pramenů, s úsilím cestami vědy dospět k jejich poznání a osvětlení. Ve vztahu k těmto otázkám věda zpravidla přejímala jinou funkci, než měla v osvícenství. Nejlepší díla osvícenské vědy se stavěla kriticky k tvrzením nebo ideologickým předsudkům feudalismu. I když vycházela od lidí spjatých třídě se šlechtou, obrážela již zpravidla situaci vzniklou pronikáním kapitalismu, takže i důsledky vyplývající z nových poznatků přispívaly objektivně ke vzniku buržoazního vědomí. Podstata tohoto vědomí vyplývala převážně z kritiky starého světa, nebyla však vyvažována vědecky podloženou koncepcí nového uspořádání společnosti. Na příkladě Dobrovského jsme měli příležitost pozorovat, jak analytický a kritický přístup ke skutečnosti byl provázen skepsí ke změnám, které přesahovaly existující vztahy ve společnosti.

Nová funkce společenských věd v situaci první třetiny 19. století tkví v tom, že věda nebyla jen kritikou starého světa (tou často ani nemohla být vzhledem k reakci, k cenzuře a k obnovované moci církve), ale že se snažila vybudovat ideologii buržoazní společnosti, a to především v těch jejích perspektivách, které byly podmíněny národním hnutím. Vzhledem k předcházejícímu období jde tedy o další vývojový stupeň v rozvoji buržoazního vědomí. Nová etapa předpokládala však i nové metody, které byly často v rozporu s metodami předcházejícího vývojového stupně. Kde dříve převládala důsledná kritičnost a analytičnost, znemožňující jít nad problematiku faktů, které se staly samy o sobě předmětem pochybností, stojí nyní v popředí odvaha ke koncepcím sloužícím potřebám nového života. Racionalismus, který byl základním metodologickým principem, z něhož vycházela kritičnost, nemohl ovšem stačit. Byl nahrazován entuziasmem, metodou vcitování a obraznosti, metodou vytyčování obecných principů, které byly shledávány v obsahu dějin jako jejich hybné síly. Základem těchto principů byly požadavky svobody, občanské i národní rovnosti, tedy pojmy vyplývající z podstaty rodících se kapitalistických výrobních vztahů. Nevyvinutost české buržoazie a reakční tlak znemožňovaly uskutečňovat revoluční ideje buržoazie v praxi a v politickém boji. Odtud snaha vidět je aspoň v jejich potenciální existenci, ukázat, že jsou obsaženy v podstatě „národní duše“, v obsahu národních dějin. Idealistické teorie vycházející z „objektivního ducha“, který se sám v dějinách vyvíjí, vyplývaly z nedostatečné síly k revolučnímu jednání v přítomnosti. Jejich výhodou bylo, že umožňovaly postavit proti přítomnosti nejen minulost, ale i pevnou víru do budoucnosti.

Metody věd společenských dostávaly se za těchto okolností velmi blízko k poezii. Historik vycházející z několika dat musel umět dokreslovat a rekonstruovat představu českého nebo slovanského dávnověku s obdobnou silou

obraznosti a konkrétnosti jako básník. To nám také vysvětluje, že přední vědci z této oblasti byli zároveň básníky, například JUNGSMANN, KOLLÁR, ČELAKOVSKÝ, ve svém mládí byli básníky i PALACKÝ a ŠAFAŘÍK. Jedno z nejvýznamnějších básnických děl této epochy, padělané Rukopisy královédvorský a zeleňohorský, nejsou myslitelné jinak než jako společné dílo soudobé vědy a básnictví, jako spojení odborných znalostí s konkretizovanými představami o životě i básnickém stylu minulých dob.

Poněkud jinak ovšem vypadala situace ve vědách přírodních. Zde nebyly důvody k nějakým prudkým metodologickým změnám. Přírodní vědy nadále pomáhaly vytvářet předpoklady k zvýšení výrobnosti a k rozvoji průmyslu v zemi. V dané situaci byl jejich předností empirismus, který jim zajišťoval dosahování výsledků prospěšných vývoji lidské civilizace. Vědy přírodní stále těžily z osvícenství a jeho odvahy k myšlení. Pozorovali jsme, jak tyto tendence byly spolu s empirismem schopny na sklonku 18. století ojedinele zavést učence vycházející z kontextu vědeckého bádání na našem území až k materialismu (v pracích Jiřího Procházky). Tytéž tendence osvětské a přímo josefinistické přiváděly v epoše námi sledované BERNARDA BOLZANA (1781—1848), významného matematika a zároveň náboženského myslitele, statečného odpůrce vládní reakce (byl v roce 1819 zbaven profesury na pražské universitě), k návratu k Leibnizovu racionalismu, jímž se bránil jak proti Kantovu kriticismu a subjektivismu, tak proti německému filosofickému idealismu, především Hegelovu. Rozvoj přírodních věd pokračoval tedy vcelku po stránce odborné v podnětech získaných v období předcházejícím. Teprve na sklonku sledovaného období pozorujeme první projevy spekulativně pojaté přírodní filosofie, šířené k nám z Německa (Schelling).

Na rozvoj přírodních věd měl na našem území nepřímý vliv proces formování národa. Ne ve smyslu metodologickém, ale v tom smyslu, že stavěl před vědecké pracovníky, kteří se rozhodli stát se vědeckou inteligencí českého národa, úkoly organizační. Vznikla potřeba vidět rozvoj vědeckého bádání nejen ve smyslu mezinárodním, ale přímo jako součást národní vědy. Již v předcházející etapě jsme pozorovali vznik studií vlastivědných. Pozornost se soustřeďovala na vědecké prostudování vlasti po všech stránkách. Do takto pojatého programu se zapojili všichni vědecktí pracovníci, kteří spatřovali v české nebo moravské zemi svou vlast, tedy bez ohledu na příslušnost národnostní. Královská společnost nauk byla organizačním jádrem takto pojatého vědeckého bádání na našem území. Mecenáši a spoluúčastníky tohoto studia se stali domácí šlechtici, kteří měli živý politický zájem na tom, co souviselo se zemí, z jejíž existence vyplývaly i jejich nároky stavovské.

V druhém desetiletí 19. století se jevil organizační rámec Královské společnosti nauk příliš úzkým. Značný zájem významných představitelů aristokracie o vlastivědná studia, spojený s pořizováním velkých sbírek, především přírodo-

vědných, vedl k myšlence dát těmto sbírkám, původně soukromým, veřejno-právní charakter, zajistit jim publicitu a učinit soustavné sbírání nezávislým na životních okolnostech jednotlivců. Myšlenkou založit české muzeum se zabývali již v roce 1775 František Josef Kinský a Ignác Born, patrně v souvislosti s činností Soukromé společnosti nauk. Později došlo k vzniku „národních“ muzeí v některých jiných zemích monarchie, tak v Uhrách v roce 1807, ve Štýrsku v roce 1811.

V roce 1816 bylo v Brně založeno při Moravsko-slezské společnosti pro zemědělství, přírodní vědy a vlastivědu zvláštní muzeum (od r. 1818 zvané *Francisceum*), základ pozdějšího *Moravsko-slezského muzea*. V dubnu 1818 došlo v Praze z podnětu několika představitelů české šlechty k založení *Vlasteneckého muzea v Čechách*. V čele celého podniku stál KAŠPAR ŠTERNBERK (1761 až 1838), významný paleontolog a botanik, autor četných odborných spisů latinských a německých a majitel rozsáhlých sbírek přírodnin. Svůj vztah k domácí kulturní tradici prokázal spisem *Abhandlungen über die Pflanzenkunde in Böhmen* 1, 2 (1817—1818) — do češtiny přeložil jej Puchmajer pod titulem *Pojednání o bylinářství* (1819) —, v němž se zabýval hodnocením staré české botanické literatury. Jiným podporovatelem nového ústavu byl FRANTIŠEK ŠTERNBERK (1763—1830), proslulý svými numismatickými sbírkami, který již v roce 1796 založil Společnost vlasteneckých přátel umění, jež měla svou obrazárnu. Úřední podporu celému podniku zajišťoval nejvyšší purkrabí FR. ANT. LIBŠTEJNSKÝ Z KOLOVRAT. Sbírký, jež byly vytvořeny z darů jednotlivých šlechticů, byly od roku 1822 spravovány *Společností vlastenského muzea v Čechách*, v jehož správním výboru zasedal mimo šlechtické představitele i J. Dobrovský.

Održenost muzejních snah vlastivědných od vlastního snažení národního stala se v polovině let dvacátých předmětem kritiky FR. PALACKÉHO, který po svém příchodu do Prahy v roce 1823 získal velmi rychle vlivné postavení ve vědecké společnosti pražské. Ač původem z Moravy, studoval jako evangelík v slovenském Prešpurku a získal tam rozsáhlé vzdělání, kterého se snažil užívat v souladu se zájmy národa. Zpočátku chtěl být básníkem a věnoval mnoho zájmu i teoretickým otázkám českého verše (viz zde str. 188), později zjistil, že při velkém počtu kandidátů poezie bude účelnější věnovat všechny síly české vědě. Odtud i jeho promyšlená studia vědecká, zprvu estetická (viz str. 163), po příchodu do Prahy především historická (viz str. 134, 321). Palacký využil svého přístupu do šlechtických salónů pražských, především svých styků s oběma Šternberky, k revizi muzejní činnosti.

Vyšel z představy „národního“ muzea, které nejen sbírá a do jednoho ohniska soustřeďuje „jednotlivé světelné paprsky, zjevy duševního života v národě“, ale zároveň usiluje, aby odtud mohly „mnohou dosud neplodnou půdu novým teplem životním pronikati a duševně oplodňovati“. Proto navrhl, aby Společnost vlastenského muzea vydávala též časopisy. Měly se stát „zrcadlem

pravé české národnosti“, „orgánem českého národního života“. Šlo o dva časopisy vědecké, německý a český, přičemž druhý časopis měl mimo jiné vzdělávat českou literaturu a „národní jazyk“, neboť „jím Čechové kdysi vyvinuli se ve zvláštní národ a zjednali si vlastní dějiny“. Kdyby se pak stalo, že by měl vymizeti z počtu jazyků živých, „tu zajisté měřena bude veškerá duševní povaha Čechů pak vyhynulých dle výše, které dostoupila jich zvláštní literatura národní“.

Nově založené časopisy, německý *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* a český *Časopis Společnosti vlastenského muzeum v Čechách* (od r. 1831 *Časopis Českého muzeum*), začaly vycházet v roce 1827. Oba redigoval Palacký. První byl určen vědeckému světu, odpovídal představám a zájmům šlechtických členů Společnosti muzejní, měl dobrou úroveň odbornou, byl v tomto smyslu ojedinele i oceňován (například Goethem), přitom však měl jen málo odběratelů. Byl postupně redukován a v roce 1831 zanikl. Druhý časopis provázely při jeho zrodu pochybnosti o jeho účelnosti a o jeho potřebě čtenářské (vyslovoval je i Dobrovský); již první ročníky však ukázaly, že v časopise získala česká národní společnost reprezentativní orgán literární a vědecký, který sám o sobě představoval důkaz, že vzdělanost pěstovaná národním jazykem se rozrůstá do šířky a do hloubky a že má předpoklady k dalšímu rozvoji.

Časopis znamenal vítězství směru „národního“ nad směrem „vlasteneckým“. Spor s Dobrovským o účelnosti vyššího vzdělání pěstovaného českým jazykem byl takto historickými skutečnostmi rozřešen ve shodě s nadějemi a přáními, které se ještě Dobrovskému jevily jako utopické a bláhové. Tento úspěch nebyl vybojován proti vůli šlechty, bylo naopak využito její blahovolné podpory. Na půdě muzejní se takto vytvářely zárodečné předpoklady pro liberální politiku české buržoazie.

Časopisu Českého muzea předcházela však podnik, který se na tuto podporu neohlížel, který byl plně nesen vědomím, že pojem národa a národní literatury vyžaduje i českým jazykem psanou literaturu vědeckou. Hlavním inspirátorem byl JUNGSMANN. Již v roce 1810 se jednalo o zřízení „*České společnosti*“, která měla pečovat o vydávání českých knih, měla být svým způsobem protiváhou ke Královské společnosti nauk podporované aristokracií. Na přípravách se podíleli také mecenáši z řad buržoazie (továrník V. Bergner, turnovský měšťan F. Čebiš a brněnský úředník J. Karafiát). Navazovalo se na podněty Pelcloy a na celém podniku měl vedle Jungmanna účast i J. RAUTENKRANC a J. NEJEDLÝ. V souvislosti s těmito plány zabýval se Jungmann již v roce 1815 myšlenkou české encyklopedie, tzv. „Malé encyklopedie“, která měla celou oblast vědy vyložit v mateřském jazyce. Těžiště tohoto pokusu bylo tedy v řešení otázek jazykových (terminologických), méně v otázkách vědecké koncepce. Jungmann k tomuto dílu připoutal především své přátele nebo žáky ze semináře litoměřického, ANTONÍNA MARKA (pro logiku), JOSEFA KOUBLEHO

(pro přírodopis), JOSEFA KRAMÁŘE (pro zeměpis), JANA JODLA (pro historii), ANTONÍNA JUNGMANNA (pro antropologii). Plán se neuskutečnil. Přesto však vyšly některé spisy, které s původním plánem souvisely. Ant. Marek vydal v roce 1820 svou *Logiku neb Umnici* (zpracovanou podle německé předlohy), jejíž význam ležel v oblasti terminologické, sám Jungmann vydal pak v témže roce svou *Slovesnost*, v níž řešil otázky terminologické v souvislém výkladu teorie literatury.

V roce 1818, v době, kdy se jednalo o zřízení českého muzea z iniciativy české aristokracie, pokoušeli se J. Jungmann, J. Sv. Presl a jiní, opírajíce se tentokráte o hraběte Berchtolda, uskutečnit svou „Českou společnost“, jež by podporovala českou řeč a literaturu. Šlo opět o akci, která vycházela z bezprostředních potřeb národní inteligence. Tato „společnost“ však nebyla schopna získat úřední schválení. Jungmann a jeho druhové se sice snažili přimět nově vzniklé „Vlastenské muzeum“, aby bylo ústavem národním i řečí a aby přijalo úkol pečovat o zvelebení české řeči a literatury, ale to se zprvu nedařilo. „Němci nad tím vládnou a hňupové chtějí, aby jim Čechové podružili“, psal Čelakovský v roce 1820 J. Plánkovi.

Aby mohla aspoň zčásti uskutečnit svou touhu po zvelebení české literatury, rozhodla se Jungmannova skupina vydávat samostatný vědecký časopis, který by suploval plány spojené s Malou encyklopedií. Časopis nesl titul *Krok, veřejný spis vědecký pro vzdělance národu českoslovanského* a byl vydáván „příspěvkem mnoha učených vlastenců“ od JANA SVATOPLUKA PRESLA. První díl časopisu vycházel ve čtyřech částkách v letech 1821–1823, druhý díl v letech 1824–1831, třetí díl v letech 1833–1836. Byl to časopis, který mohl počítat jen s malým počtem odběratelů (asi 150), přitom však bojovný svým postojem k základním otázkám národní kultury. Duchovním otcem časopisu byl JUNG-MANN, zásadní předmluvu napsal JAN EVANGELISTA PURKYNĚ. Vycházel z předpokladu, že existence „českoslovanského národa“, který „valný počet vzdělců a hlav důvtipných v sobě chová“, vyžaduje i vyšší vzdělanost v národním jazyku. V alegorické básni *Krok* Jungmann spojoval potřebu hlubokého vědeckého poznání (*slušno jest dar bohův znáti, jeho neznat — nemíti jest*) s „národstvím“, s vědomím, že „jazykem jedno živ národ; toho smrt — jeho záhuba“.

Časopis uveřejnil mnoho příspěvků z oblasti různých věd společenských i přírodních. V otázkách jazykových, především lexikálních, zastával stanovisko velmi průbojné, neologizující a často přímo puristické, v pravopise se přidržel oprav Dobrovského. V otázkách prozodických stál na rozhodném stanovisku časoměrném. Průbojnost ideová byla tu tedy ve shodě s průbojností formální. Experiment se stává znakem vůle uskutečnit nové pojetí života aspoň v tvaru literárním. Do časopisu přispívali v oblasti věd společenských JUNG-MANN, KOLLÁR, ŠAFÁŘÍK, PALACKÝ. Ve vědách přírodních nejvýznamnějším přispěvatelem byl JAN SVATOPLUK PRESL (1791–1849), profesor

pražské university, který vydával od roku 1820 své obsáhlé dílo *O přirozenosti rostlin aneb Rostlinář*, když byl předtím spolu se svým bratrem KARLEM BOŘI-VOJEM PRESLEM (1794—1852) vydal základní monografii *Flora česká* (1819). Měl hlavní podíl na vytvoření české odborné terminologie v rostlinopise, mineralogii, zoologii, chemii a technologii. V názvosloví fyzikálním a geometrickém pracoval JOSEF VOJTĚCH SEDLÁČEK (1785—1836), který vydával české učebnice těchto oborů. ANTONÍN JUNGSMANN (1775—1854) zpracoval česky antropologii a napsal populární knihy lékařské. JAN EVANGELISTA PURKYNĚ (1787 až 1869), vynikající fyziolog se širokými zájmy literárními i filosofickými, stál u kolébky Kroka, byl však v roce 1823 povolán na universitu do Vratislavi.

Vznikem českého časopisu muzejního v roce 1827 a jeho upevněním pozbýval Krok na svém významu. Tehdy bylo již možno posoudit jednak zřejmé úspěchy dosavadního snažení o českou národní vědu, bez nichž by nebyl mohl ani časopis muzejní zaznamenat tak rychlý rozvoj, jednak i nebezpečí tkvící v experimentátorské metodě. Připomeňme nejprve Jungsmannova slova, jimiž provázel Markovy pochybnosti v otázkách terminologických v roce 1819: „Někteří žádají, abychom se usnesli o termínech a ne jeden tak, druhý onak pokračovali; ale já nenávidím samovládu v literatuře a rád vidím a slyším cizá mně i odporná mínění; čas z toho, co býti má, ustanoví, ač ovšem počáteční hned svornost v termínech prospěšnější býti nepopírám.“ Naproti tomu v *Slovu k vlastencům od redaktora*, jímž se na konci prvního ročníku Časopisu Českého muzea obracel v roce 1827 Palacký k čtenářům svého časopisu, viděl již jasně nedostatky onoho „chtíče“, který chtěl za cenu experimentování „učiniti řeč naši všem nověvzdělaným evropským jazykům ve přednostech svých rovnou“, popřípadě „podle metafysických pravidel nade všechny jiné bohatší, jemnější a důkladnější“. Palacký se tu stavěl proti této jednostrannosti lexikální a gramatické, poněvadž zbytnění jazykové formy odvádí „od studií reálných“, od nauk, které „srdce šlechtí a rozum osvěcují“.

Úspěchů získaných pro českou literaturu ve Společnosti muzejní rozhodli se Palacký ve spojení s Jungsmannem využít k uskutečnění staré myšlenky o „České společnosti“, jež by vydávala české knihy a mohla realizovat plán na českou encyklopedii, která by byla základem české vědy a zároveň ustálila českou vědeckou terminologii. Společnost muzejní zřídila v roce 1830 *Sbor k vědeckému vzdělávání řeči a literatury české*, jehož členy se stali PALACKÝ, PRESL a JUNGSMANN. Tento sbor připravil v témže roce zvláštní provolání k vlastenecké veřejnosti (bylo uveřejněno 1. ledna 1831) s výzvou, aby pomohla peněžitými dary vytvořit pokladnici literatury české — tzv. *Matici českou*, jež by mohla zajistit vydávání českých knih, především úplného slovníku českého a slovníku encyklopedického. Tím byly vytvořeny nejzákladnější organizační předpoklady pro rozvoj a budování vědecké literatury, jež by svým jazykem i obsahem splňovala požadavek literatury národní.

Máme-li pochopit vzájemný vztah mezi literaturou českou a slovenskou v sledovaném údobí, musíme mít na mysli všechny hybné síly, které jej určovaly. Vědomí společné kulturní tradice a společných zájmů vytvářelo zcela přirozené podmínky pro spolupráci. Povaha této spolupráce byla však závislá na hodnocení dvou protikladných sil působících při formování národních celků v dané situaci. Se vznikem národních hnutí byla spjata na jedné straně nutnost likvidovat místní a partikulární zvláštnosti ve prospěch širších národních celků, na druhé straně se však projevovala stejně silná potřeba uplatnit osobitost nově vzniklého národního celku. S první tendencí byla v slovenském prostředí spjata koncepce jazykově společné literatury československé, s druhou tendencí koncepce literatury slovenské charakterizované samostatným jazykem slovenským.

První koncepce využívala tradice společného spisovného jazyka k jednotně pojatému národnímu postupu československému, který měl svou ideovou váhu a politickou sílu především v období reakce po válkách napoleonských. Nositeli této koncepce byli evangelíci, u nichž byly nejsilnější předpoklady pro zhodnocení významu češtiny (bibličtiny) jako spisovného jazyka. Prešpurské evangelické lyceum bylo centrem péče o československou řeč a literaturu nejen pro Slováky, ale i pro evangelíky přicházející z Moravy na Slovensko (Palacký). Na koncepci literatury československé měly vliv též obavy z politické slabosti Čechů nebo Slováků, které živily i myšlenky o nutnosti podřídit zájmy kmenové zájmům širším, popřípadě i všeslovanským. Není náhodou, že právě Kollár a Šafařík byli významnými představiteli soudobých idejí slovanských. Rozlehlost byla pokládána za přednost: „Národní literatura tím i spěšnější a šťastnější bývá, čím širší jest její okráslek a čím volněji široko daleko na svých křídlech od břehů k břehům, od hor k horám létati může“ (Kollár). Československá literatura byla takto chápána jako jedna z forem literatury slovanské, jejíž jednota byla nejvyšším ideálem i vytouženým cílem.

Koncepci československé literatury nechápal ovšem ani Kollár jako podřízení Slováků Čechům, ale jako vzájemnost: „Slovák nech něco Čechům a Čech něco Slovákům dá, má-li mezi oběma jedna literatura místo míti, totiž československá.“ Proto byly na této frontě vztahy mezi Čechy a Slováky zvláště živé, takže nelze tu vésti přesnou hranici mezi literaturou českou a slovenskou. Slováci KOLLÁR a ŠAFAŘÍK se stali významnými zjevy české literatury a zasáhli neobyčejně silně do jejích vnitřních osudů.

Koncepce slovenské literatury psané slovenským jazykem byla realizována především těmi, kteří si pro tuto koncepci vytvořili předpoklady, tedy stoupenci tzv. bernoláctiny, především katolíky. Počátky bernoláctiny byly spjaty s potřebami literatury lidovýchovné. Ještě na sklonku 18. a na počátku

19. století básnická literatura vyšších literárních ambicí (klasicistických) vznikala převážně na podkladě spisovné češtiny (Palkovič, Tablic, Samuel Rožnay). V etapě, kterou sledujeme, prověřuje se nosnost nového spisovného jazyka na literárních úkolech náročnějších. Nejvýznamnější básník této literatury JÁN HOLLÝ zahájil svou činnost překlady Vergiliovy Aeneidy (ukázky vyšly v r. 1813, celý překlad v r. 1828) a překlady jiných básní klasiků antické literatury, mezi nimi i prvního zpěvu Iliady, ód Horatievých a idyl Vergiliových. Tyto časoměrné překlady, plné odvážně tvořených slov, měly tedy především formálně technický cíl, vytvářely předpoklady pro rozvoj slovenské literatury, spojovaly v rámci bernoláctiny klasicistické tendence puchmajerovců s úsilím Jungmannovým. K ideovému vyslovení obsahu národního hnutí poezie psaná bernoláctinou do konce let dvacátých nedospěla. V této věci předcházela koncepcí literatury československé koncepci literatury slovenské. Hollého historické eposy, vydávané v letech třicátých, čerpaly z ideového příkladu Kollárova.

Pro další vývoj byly závažnější rozpory uloženy v koncepci jazykově jednotné literatury československé. Odhalovali je nejvýznamnější představitelé této koncepce, Jan Kollár a Pavel Josef Šafařík. Ideová vyspělost těchto spisovatelů, která se projevovala v entuziasmu, s jakým podrobovali partikulární zájmy monumentálním koncepcím, především slovanským, vytvářela zároveň schopnost ocenit osobitosti domácí kulturní tradice, a to dokonce lépe, než se to dařilo těm, kdož ulpěli na úzce jazykových otázkách slovenské literatury. Kollár a Šafařík objevili velkou hodnotu slovenské lidové písně a tím objevili i domácí, folklórní tradici slovenské literatury. Šafařík ve své *Geschichte der slawischen Literatur* zařadil mezi slovanské literatury rozčleněné podle jednotlivých „nářečí“ i oddíl literatury slovenské a zdůraznil, že sebráním starých lidových písní bylo by lze sledovat i tradice slovenského jazyka. Kollár sice v předmluvě k prvnímu svazku *Písní světských lidu slovenského* byl přesvědčen, že základní tendence vývojová směřuje k vytvoření větších celků národních („*z nynějšího roznárodu stane se národ, strakatá rozmanitosť roztopí se ve všeobecnej jednotu*“), ale přitom zároveň obdivoval kulturu obsaženou v domácí produkci folklórní, v níž milovníci básnictví „*zdravější pastvu naleznou nežli při mnohých parnaských vulkánech*“. Je tedy zřejmé, že již zde existuje zárodek toho pojetí, které zhodnotí folklórní tradice pro potřeby slovenské literatury a bude toužit po literatuře i jazykově bližší této tradici.

Jiný rozpor byl uložen v otázkách jazykových. Slovenská představa jednotné literatury československé byla spjata s požadavkem obohacování spisovného jazyka prvky slovenskými. Sám Kollár, vycházející z estetických kritérií, se o takové obohacování pokoušel. Šafařík měl na mysli „slovenský spisovný jazyk“, který by uspokojoval slovenské národní požadavky; měl mít sice českou gramatiku, ale přibráním domácích slov, frází a tvarů získat „pravý slovenský

kolorit“. To všechno však narušovalo stabilitu spisovného jazyka českého. Tento fakt bylo možno zastříti v období kultu „jazykového básnictví“, kdy byly například v Kroku s porozuměním otiskovány i překlady Hollého, psané v bernoláctině, ale velmi brzy se ukázalo, že požadavky kladené Čechy na jejich národní jazyk jsou odlišné od požadavků kladených Slováký na týž jazyk. Neboť zavádění slovenských forem do češtiny reprezentovalo reálný příznak svědčící o potřebě osamostatnění spisovného jazyka na Slovensku.

Vcelku tedy lze konstatovat, že sledované období do roku 1830 představuje vyvrcholení vzájemné spolupráce mezi literaturami českou a slovenskou na podkladě koncepce jazykově jednotné literatury československé. Již v tomto období se však setkáváme s příznaky procesu, který při uchování vzájemné spolupráce, podložené i kmenovými souvislostmi mezi oběma národy, povede k rozlišení obou literatur po stránce jazykové.

Publikační možnosti — Časopisy — Divadlo

Česká publicistika se vyvíjela v údobí let 1806—1830 v atmosféře odlišné od té, kterou charakterizovaly svobodnomyslné tendence v období vlády Josefa II. Války napoleonské, reakce metternichovská a tlak cenzury představovaly pouta, jež omezovala volnost projevu a přitom usměrňovala publicistiku i literární tvorbu, které hledaly cesty, jak obejít zákazy, popřípadě jak se rozvíjet cestou nejmenšího odporu. O celé této tvorbě platí Kollárovo *Návěští potomkům*:

Bratři, nesudte o nás, co a jak jsme psáli my mohli;
nybrž jen, co a jak jsme směli, sudte o nás.

K oběma dosavadním pražským novinám, tj. k Schönfeldovým *Pražským novinám* a ke *Krameriiovým Vlastenským novinám*, vydávaným po smrti V. M. Kramerie do roku 1823 jeho synem VÁCLAVEM RODOMILEM KRAMERIEM (1792—1861), přibyl *Týdeník*, vydávaný v letech 1812—1818 v Prešpurku a redigovaný JIŘÍM PALKOVIČEM, a v roce 1813 *Vídenské noviny*, vydávané do roku 1818 JANEM NORBERTEM HROMÁDKEM (1783—1850), profesorem českého jazyka a literatury na vídeňské universitě. Zpravodajství ve většině novin nebylo na vysoké úrovni, mnohem větší význam pro rozvoj literatury měla okolnost, že se v těchto časopisech a především v jejich přílohách stále více uplatňovala beletrie. Nejvýznamnější po této stránce byla příloha Vídenských novin s titulem *Prvotiny pěkných umění* (1813—1817) a později i přílohy Pražských novin, redigované JOSEFEM LINDOU (1789—1834), *Vlastenským zvěstovatelem* (1820—1824) a *Rozličnostmi Pražských novin* (1826—1833). Povaha těchto časopisů způsobila, že měly převážně výchovný ráz, že byly zaměřeny na široké vrstvy čtenářské, na druhé straně však se v nich uplatňují i speciálnější

zájmy literární. Tak zejména Hromádkovy Prvotiny představovaly významný beletristický orgán, který umožňoval právě mladším spisovatelům otiskování příspěvků. V tomto časopise vedl JUNGSMANN svou polemiku s Bohemariem, M. Zd. POLÁK zde uveřejňoval první zpěvy své *Vznešenosti přirozenosti*, HANKA a ŠAFAŘÍK své výzvy k sbírání lidových písní, PALACKÝ své překlady z Ossiana. Časopis vedle toho zaznamenával i básnické reakce mnohých českých spisovatelů na události spjaté s válkami napoleonskými, vlastenecké obranné výzvy, zaměřené často i proti revoluci, nadšení z vítězství Rusů nad Napoleonem, naděje spjaté s obnovením míru. Žádný jiný časopis nedovedl tak jako tyto vídeňské Prvotiny soustředit v sobě celou obec spisovatelskou na tak široké základně společných zájmů o českou literaturu. Nebylo to výsledkem promyšlené redakce — většina spisovatelů naříkala na Hromádkovu kolísavost a eklektičnost —, ale nahodilých okolností, které způsobily, že v Čechách nebyly v té době vhodné publikační podmínky pro obdobnou koncentraci.

Chceme-li přehlédnout ostatní časopisy našeho období, musíme vyjít z jejich společenské funkce. Jsou to jednak časopisy nebo sborníky, které mají vysloveně populárně výchovný ráz, jednak časopisy, které se snaží spojit cíle popularizující s vážnými úkoly literární tvorby, a jednak časopisy s náročným obsahem literárním nebo vědeckým.

Do první skupiny patří ty časopisy, které vycházejí ze vzdělavatelské tradice Krameriovy. Sám VÁCLAV RODOMIL KRAMERIUS vydával celé sborníky „užitečného“ nebo „kratochvilného čtení“ všech druhů (*Kniha zlatá* I, II 1816, 1817, *Hyllos-Dobrozděš*, 1819). Nejvýznamnější byly však podniky JANA HÝBLA (1786—1834) a MATĚJE JOSEFA SYCHRY (1776—1830).

JAN HÝBL zahájil svou lidově vzdělavatelskou činnost roku 1810 vydáváním časopisu *Český lidomil*, který vznikl překladem německého časopisu vydávaného Fr. Ant. Pabstem. V letech 1816—1822 vydal 17 svazčků svých *Rozmanitostí*, značených písmeny od A do R. Podtitul jejich zněl: *Sbírka všeho užitečného a obveselujícího k zšlechtění srdce, vybroušení rozumu a obveselení mysli*. Podobného rázu byl i *Hyllos, národní časopis poučujícího a obveselujícího obsahu* (1820—1821) a *Jindy a nyní anebo Sbírka obrazů pamětihodných osob, věcí a příběhů z minulosti i přítomnosti* (1828—1831). Hýbl ve svých časopisech pečoval o vzdělání lidu podobně jako Kramerius přímým poučením i zábavným beletristickým čtením. Ideově vycházel stále z osvícenství, bojoval proti pověrám strašidelnými příběhy, pečoval o vzdělání vlastivědné i praktické (především hospodářské). Vycházel ze skutečného zájmu o rozvoj lidu, chtěl mu rozumět a chtěl se mu i přiblížit (často i formou obhroublých výrazů). Jeho časopis v ojedinělých případech zrcadlil nálady, tužby nebo pozorování vyplývající ze situace lidu. Publikovali v něm též lidoví písmáci a stanovisko selského lidu se uplatnilo především v kritice měšťanů. Takto pronikl do časopisu i lidový vztah k otázkám politickým a sociálním. Báseň FRANTIŠKA BUDISLAVA VEVERKY *Tak to chce tento svět* (*Hyllos*

1819), namířená proti tyranské samovládě a postihující protiklady v soudobé společnosti (mezi chudými a bohatými, mezi ctností a bezostyšnou korupcí), vyvolala cenurní zákrok proti časopisu. Zato si tato báseň i se svými verši „Kdo hubu svou si nechce spálit, ten musí mlčet nebo chválit“ uchovala popularitu až do dob Havlíčkových. Hýbl se snažil zmírňovat těžkopádnost v soudobém spisovném jazyce tím, že navazoval kontakt s jazykem mluveným a s ústní tradicí vypravovatelskou. Svou činnost časopiseckou doplňoval i jinými publikacemi vzdělavatelskými, vydáváním kalendářů, vlastních i přeložených próz zábavných i poučných.

Podobného rázu, i když méně rozmanitá a rozlehlá, byla činnost M. J. SYCHRY. Tento katolický farář, působící na Moravě, spojoval se svou činností kněžskou, nesenou v tolerančním duchu, i poučování, jež volilo nejčastěji formu zábavných příběhů, anekdot nebo povídek. Vznikly zpravidla zpracováním nebo překladem cizích pramenů literárních. Uveřejňoval je ve svých časopisech *Povídatel* (1815—1817), *Kratochvilník* (1819—1820) a *Kratochvilná včelička* (1827). I jemu šlo o plynulejší jazykový projev, byl autorem první české frazeologie (1821—1822).

Ve svých tendencích vzdělavatelských se Sychra stýkal se snažením JOSEFA LIBOSLAVA ZIEGLERA (1782—1846), jemuž pomáhal při vydávání odborného pedagogického časopisu *Přítel mládeže* (1823—1848). Ziegler soustřeďoval kolem sebe spisovatele z východních Čech, MILOTU ZDIRADA POLÁKA (1788—1856), FRANTIŠKA VLADISLAVA HEKA (1769—1847), JOSEFA MIROVITA KRÁLE (1789 až 1841), MICHALA SILOKADA PATŘČKU (1787—1838), JOSEFA MYSLIMÍRA LUDVÍKA (1796—1856), VÁCLAVA KLIMENTA KLIČPERU (1792—1859), manžele RETTIGOVY a jiné. Se svou skupinou měl významnou účast na literární práci v Prvotinách. V letech 1820—1823 vydával časopis *Dobroslav aneb Rozličné spisy poučujícího a mysl obveselujícího obsahu v řeči vázané i nevázané*. Tento časopis překračoval již meze vysloveně popularizující. Pokračováním Dobroslava byly sborníčky *Milozor* (1824) a *Milina* (1825).

Literárním významem předstihl tyto časopisy Zieglerovy časopis *Čechoslav*, jež redigovali spolu nebo střídavě V. R. KRAMERIUS a FRANTIŠEK BOHUMIL TOMSA (1793—1857) v letech 1820—1825. Svým celkovým rázem navazoval na Prvotiny pěkných umění, redaktoři dbali o pestrý a zábavný obsah, nevyhýbali se však ani příspěvkům vážnějším a zásadního charakteru. Publikovali zde stoupenci puchmajerovského pojetí literatury (například básník FRANTIŠEK BOHUMÍR ŠTĚPNIČKA, 1785—1832), spisovatelé z kruhu Zieglerova, z okruhu Jungmannova i mladší básníci skupiny Čelakovského, JOSEF VLASTIMIL KAMARÝT (1797—1833), JOSEF KRASOSLAV CHMELENSKÝ (1800—1839), FRANTIŠEK JAROSLAV VACEK, básnickým jménem KAMENICKÝ (1806—1869), KAREL SUDIMÍR ŠNAJDR (1766—1835), ŠIMON (SIMEON) KAREL MACHÁČEK (1799 až 1846), JAN JINDŘICH MAREK, básnickým jménem JAN Z HVĚZDY (1803 až

1853). Tato konciliantnost ideová i umělecká byla obrazem obrozené situace, nutící spisovatele seskupovat se v jednu obec. To ovšem nezabraňovalo Čelakovskému, aby na stránkách tohoto časopisu nenapadl v ostré satíře starší směry literární.

Časopisy, které převahou svých cílů byly zaměřeny k vzdělanému obecnstvu, byly zde již jmenovány, poněvadž s nimi byla spojena ofenzíva směřující k vytvoření české národní kultury odpovídající soudobému stavu vědění a vzdělání. Toto úsilí zahájil *Hlasatel český*, jehož čtyři ročníky vycházely v roce 1806, 1807, 1808 a 1818 (většinou z materiálu připraveného na rok 1809) a byly redigovány JANEM NEJEDLÝM. Jeho redaktor jej sice orientoval ke všem českým čtenářům („projdi směle i předních pánů skvostné a nádherné domy, i nízké obyvatelů chaloupky“) a ke všem oborům slovesné práce naukové i beletristické, nevynechávaje ani úsilí o literaturu pro mládež (pečoval o ni básník Rautenkranc), ale sám smysl časopisu byl založen na úsilí směřujícím k náročné literatuře. Toto směřování bylo ovšem vyjadřováno nejen původní tvorbou, ale i překlady, především z literatury antické. Osoba redaktora způsobila, že časopis byl spjat ještě s klasicizujícími tendencemi, že jazykový charakter časopisu byl archaizující. Bylo paradoxem dané situace, že v časopise vyslovil svůj jazykový i národní program Josef Jungmann, který stál v čele hnutí, jež se sice shodovalo s Nejedlým v požadavku náročnosti literárních úkolů, jež se však od něho odlišovalo metodami jejich realizace. Nejedlý se takto stále více dostával na vedlejší kolej. Přesto časopis, který byl vytvořen hned na prahu nové éry, byl dlouho považován za příklad časopisu redigovaného opravdu „národním“ duchem.

Další dva časopisy adresované především inteligenci jsme již probírali v jiné souvislosti, totiž *Kroka* (viz zde str. 151) a *Časopis Českého muzea* (viz zde str. 150). První z nich byl svědectvím nejvyššího vzepětí úsilí experimentátorského, které šlo za cíli národní svébytné vzdělanosti (zejména v otázkách jazykových) rychleji, než odpovídalo možnostem čtenářů a jejich organickému růstu, druhý pak představoval solidní základ pro rozvoj další práce vědecké, kritické i umělecké.

Zcela zvláštní určení měl *Časopis pro katolické duchovenstvo*, založený v roce 1828 z iniciativy FR. L. ČELAKOVSKÉHO a KARLA ALOISE VINAŘICKÉHO SLÁNSKÉHO (1803—1869), příznačný tím, že mimo otázky spjaté s činností kněží pečoval též o kulturu českého jazyka.

Na rozdíl od časopisů měla druhá forma publikační, almanachy, tak důležité v období předcházejícím, jen podružný význam. PUCHMAJER vydal v roce 1814 pátý svazek svých almanachů pod titulem *Nové básně*. Nakladatel Pospíšil v Hradci Králové vydával *Almanachy* (*Novoročenky*, *Denice*) v polovině let dvacátých (1823—1825), redigované hradeckými profesory V. KL. KLICPEROU a JOSEFEM CHMELOU (1793—1847) ve spolupráci s FR. L. ČELAKOVSKÝM.

Pro stav, poznání i propagaci české literatury měly velký význam i první její antologie. Účelům školským sloužila JUNGMANNOVA antologie české literatury v jeho *Slovesnosti*, která zároveň předváděla českou literaturu v celé šíři jejího druhového rozrůznění. Uvedené již antologie lidových písní, především Čelakovského, Kollárova a Šafaříkova (viz str. 143), přispěly k znárodnění lidového zpěvu. Pro potřeby deklamační sestavil SIMEON KAREL MACHÁČEK antologii *Krasořečník aneb Sbírka básní k deklamaci* (1823), která obsahovala i výběr překladů z cizích literatur. Byla důkazem, že nová česká poezie byla schopna účinně se podílet na formování obrozenské národní společnosti.

Okolnost, že se nyní celá oblast literatury ve všech jejích funkcích pěstovala českým jazykem, měla vliv i na čtenářskou obec. Zatímco dříve byly všechny literární projevy psané česky přístupné všem čtenářům znalým češtiny, neboť všechny byly buď adresovány lidovému čtenáři, nebo aspoň z jeho znalostí a možností vycházely, vzniká nyní ostrá propast mezi díly určenými lidovému čtenáři a literaturou pro vzdělance. Máme doklady o tom (zejména od vodokrtského písmáka VÁCLAVA J. MAŠKA), jak si lidoví čtenáři stěžují na nepřístupnost a jazykovou nesrozumitelnost některých děl a časopisů, proti nimž zdůrazňují tradici Krameriovu nebo produkci Hýblovu. V letech dvacátých se ozývají hlasy směřující k zmírnění uvedeného protikladu, a to v zájmu vytvoření jednotného národního společenského povědomí. Začíná se zdůrazňovat potřeba tvorby, která si při zachování požadavků vyzrálé umělecké hodnoty zachová i jazykovou srozumitelnost.

Důsledky vyplývající z těchto zjištění se projevíly v organizaci literárního života při redigování beletristických časopisů a při vzniku nových čtenářských příležitostí teprve až po roce 1830. V období do roku 1830 můžeme sledovat jen první náznaky tohoto vývoje. Obecně se cítí potřeba zábavné četby, která by si získala měšťanské vrstvy. Mladý JOSEF JOSEFOVIČ JUNGMAHN (1801 až 1833) si například uvědomoval, že nedostatek této četby odvádí čtenáře ke knihám německým. Tak napsal v roce 1824 Kollárovi: „Velmi nám zábavných spisů třeba, nebo naše vyšší publikum, míním všeliké slečinky a jonáky studující, pro zábavu v českém nic nenacházejí; a jen pro zábavu čítajíce, německých kněh se chytati musejí.“ Doporučoval „překládání nebo skládání dobrých románů“ a začal vydávat *Sbírku povídek zábavných*, kde uveřejnil především překlady (Ant. Marka, J. Chmely, Fr. Vetešníka aj.) sentimentálních povídek K. F. van der Velda (7 sv., 1827—1832).

Pokud jde o literaturu dramatickou, byla přirozeně závislá na potřebách českého divadla. Sledovali jsme již dříve úpadek českých her na pražských divadlech (viz str. 52). V letech 1809—1811 byl tak hluboký, že se v Praze česky vůbec nehrálo. Teprve v lednu 1812 došlo k novému zahájení českých nedělních a svátečních odpoledních představení ve *Stavovském divadle*. Vzešla z iniciativy několika měšťanů, kteří využívajíce finančního úpadku v roce

1811, provázeného i růstem chudoby, nabídli se k českým ochotnickým představením, jejichž výtěžek byl věnován účelům dobročinným. V čele ochotnické skupiny, nazývané *Sjednocená společnost k lepšímu chudých*, stál JAN NEPOMUCKÝ ŠTĚPÁNEK (1783—1844), který také sám zajišťoval repertoár jako autor, překladatel nebo upravovatel většiny předváděných her. Od roku 1824, kdy se stal spoluředitelem Stavovského divadla, pečovala o česká představení správa Stavovského divadla. Štěpánek měl monopolní vliv na dramaturgii českých představení na této scéně až do roku 1844. Okázale preferoval své hry a odmítal snahy směřující k zvýšení úrovně českého repertoáru, dáváje přednost rutinnérství a ideové inspiraci čerpané z reakčních her Aug. Kotzebua. Zdůrazňoval sice český jazyk a české dějiny, ale dával vlasteneckým snahám rakousky a dynasticky loajální charakter.

Souběžně s představeními ve Stavovském divadle vznikala nová ochotnická divadla v Praze, z nichž největší význam měla představení v tzv. *Teisingerově divadle* v letech 1819—1824; hrálo se v něm takřka výhradně česky a se smyslem pro vyšší úroveň repertoáru.

Významným obratem organizačním byla okolnost, že v tomto období bylo velmi dobře postaráno o tisk divadelních textů. První podnět pocházel od V. R. Kramera, který v roce 1819 vydával sbírku *Nové divadlo české*, „obsahující hojnou sbírku původních i z cizích jazyků na česko přeložených her“. ŠTĚPÁNEK pak vydával samostatnou sbírku svých her, nazvanou *Divadlo J. N. Štěpánka* (1820—1832). Hradecký Pospíšil vydával současně divadelní hry nejvýznamnějšího dramatika této epochy VÁCLAVA KLIMENTA KLICPERY pod titulem *Divadlo Klicperovo* (1820—1822), jehož pokračováním byl *Almanach dramatických her od V. Kl. Klicpery* (1825—1830). Vedle toho vyšlo mnoho her jednotlivě.

To všecko vytvářelo dobré podmínky pro růst českého ochotnického divadla a pro vznik divadelního života mimo pražské centrum, neboť byly-li k dispozici texty, bylo snáze možno zorganizovat i představení. Rozvoj ochotnického divadla na venkově byl zřejmým příznakem upevňování národní pospolitosti prostřednictvím kulturního života. Na venkově působili tehdy i profesionální divadelníci-loutkáři, kteří do svého repertoáru zařazovali i hry s tendencí vlasteneckou a buditelskou, adaptující pro své potřeby hry Thámovy, Štěpánkovy aj. Do dvacátých let spadá činnost jednoho z nejpopulárnějších loutkářů, MATĚJE KOPECKÉHO (1775—1847).

Dvě koncepce české literatury — Literární kritika a teorie

Životní proměny v prvních desíletích 19. století, názorové proměny ve vědomí české inteligence, jakož i ideologické představy spjaté s vývojem národního hnutí měly svůj odraz v projevech krásné literatury v sledované etapě.

Literární díla, jež se nám dochovala, jsou schopna nejen registrovat uvedené proměny, ale postavena vedle sebe mohou nadto informovat o bojích, zákrutách a zvratech, jimiž byly tyto proměny provázeny. Vypadá to někdy tak, jako by šlo jen o boje dvou uměleckých směrů; ve skutečnosti jsou to zároveň boje dvojího přístupu ke skutečnosti, dvou vývojových etap v ideologii české buržoazní inteligence. Je rozdíl mezi zárodečnými projevy buržoazního a národního vědomí, jež se vytváří na sklonku 18. století na podkladě kapitalistických vztahů v rámci staré společnosti, a pokročilejším vědomím, usilujícím v prvních desetiletích 19. století vytvořit ideologické předpoklady pro postup, který by umožnil buržoazii vymanit se ze závislosti na silách feudálního řádu a zajistit národní společnosti, vedené touto buržoazií, plně rozvinutý národní život i rovnoprávné místo mezi ostatními národy. Každá tato etapa ve vědomí byla spjata s odlišnými představami o úkolech a cílech literární tvorby.

Koncepce literární tvorby spjatá s první etapou se projevovala v produkci puchmajerovců. Jejím úkolem bylo vytvořit v rámci dané společenské soustavy ustálené formy společenského styku, zajistit formální úroveň české literární produkci, přispívat k rozvoji a vzdělanosti obyvatelstva, vychovávat k morální a občanské odpovědnosti, kriticky odmítat pověry starého světa a jeho přežitky, popřípadě individuální nedostatky, které byly v rozporu s potřebami vznikající národní společnosti.

Úkoly a cíle spjaté s vědomím nové inteligence, reprezentované Jungmannem a jeho stoupenci, směřovaly v literatuře k hledání a vytváření národního programu, estetického ideálu, který měl mít charakter originální kultury zajišťující českému národu rovnoprávné postavení mezi ostatními kulturními národy. Tyto požadavky národní originality se týkaly jak obsahu, tak i formy literární a promítaly se do všech otázek literární tvorby, takže nová funkce literární tvorby vytvářela i nové požadavky na jednotlivé prostředky literárního vyjadřování.

Jestliže zde říkáme, že koncepce druhá odpovídá vyššímu stavu v buržoazním vědomí české národní inteligence, neznamená to ještě hodnocení umělecké a neznamená to ani tolik, že všechna díla druhé koncepce mají dnes pro nás větší cenu z hlediska našeho kulturního dědictví. Ba lze ukázat, že první koncepce s sebou přinášela mnoho prvků, které nám její výtvořiny činí sympatickými, například větší smysl pro aktuální potřeby lidu, větší sklon k humoru a satíře, a tím i k realistickému vidění skutečnosti. To však nic nemění na zjištění, že druhá koncepce představuje vyšší stupeň v rozvoji pokrokových sil národní společnosti. Představuje koncepci vývojově progresivnější i z hlediska osvobozeného boje českého lidu, neboť vytvářela výhodnější podmínky pro jeho rozvoj a pro uplatnění jeho požadavků. Koncepce první činila z lidu jen objekt kulturní péče, koncepce druhá spatřovala v lidu zároveň tvůrce osobi-

tých hodnot, jichž je třeba využít pro potřeby národní společnosti. Tato koncepce měla ovšem také své vnitřní rozpory. Vyplyvaly z faktu, že suplovala nedostatečně rozvinutý národní život, že byla proto zaměřena jednostranně na formování idejí, na vytváření nového typu člověka, že předbíhala realitu, aniž z ní mohla vycházet. Tyto rozpory plně odhalovala životní situace v následující epoše a začínají, aspoň zárodečně a ojediněle, pronikat do vědomí již v období námi sledovaném.

Ačkoli vztah mezi oběma koncepcemi byl etapový, projevoval se navenek spory. Měli jsme již příležitost připomenout některé spory v otázkách jazykových, v otázkách pravopisných, v pojetí českých dějin, otázky slovanské, v pojetí folklóru nebo v pojetí a orientaci české národní vědy. Na poli uměleckém a literárním vynořovaly se další otázky, které se staly předmětem diskuse, přispívající zároveň k rozvoji literární teorie nebo literární kritiky. Existují tři základní teoretické projevy, které orientovaly a svými důsledky zasahovaly formování literatury spjaté s tvorbou nové národní inteligence.

Prvním programovým článkem, který měl velký dosah pro vytyčení literárních úkolů, bylo zde již uvedené JUNGMANNOVO „dvojí rozmlouvání“ *O jazyku českém* z roku 1806. Již tehdy bylo zjevné, že literatura, která bude práva požadavkům vysloveným v tomto článku, bude musit překračovat úkoly, cíle a metody, jež si vytyčovala literatura období puchmajerovského. I když se Jungmannovy články vztahují jen k otázkám jazykovým, přece byly v nich vysloveny i hlavní teze o společenské funkci a literárním charakteru nové literatury. Principy svobodné tvorby jazykové pomáhaly překonávat pravidla a normy klasicistického pojetí literární tvorby.

Druhým významným programovým projevem nastupující literární generace byl spis FR. PALACKÉHO a P. J. ŠAFAŘÍKA *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie* (1818). Byl výrazem touhy po literatuře náročných a osobitých kvalit, byl přímým útokem na průměrnost poezie puchmajerovců, která neodpovídala soudobým národním potřebám. Nové požadavky kladené na literaturu nebyly však probojovávány v oblasti ideově tematické, ale byly v Počátcích spjaty s otázkou veršové formy, s otázkou boje za prozodii časoměrnou. Autoři Počátků se domnívali, že čeština má vlastnosti, jež povznesou českou poezii na úroveň helénské krásy, že je schopna časoměry, jež se jeví mnohem vhodnějším nástrojem pro poezii vyjadřující ducha národního génia než rým a prozodie přízvučná. Vzniká nová fáze boje prozodického (viz o něm na str. 71 a na str. 187), jež je spjata s úsilím vytvořit formu nové, svým charakterem vyšší a národně osobitější poezie. „Počátky“ jsou projevem tendencí experimentátorských, výrazem vědomí, že za novou poezii je třeba bojovat i za cenu omylů. „Komu se o ctnosti bez protivenství, o vítězství bez boje snívá, ten nejrozumněji, přečta tuto předmluvu, knížku zavře a na stranu odloží,“ napsal příznačně J. Blahoslav (Benedikti) v úvodu k Počátkům.

Třetí programově teoretický projev je obsažen v JUNGMANNOVĚ článku *O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště české* (Časopis Českého muzea 1827), v němž se vytyčoval požadavek dokonalosti umělecké, požadavek jednoty, v níž se „matérie s formou pronikají a v jeden celek svrchovaný splývají“. Tento ideál „klasických“ (dokonalých) děl uměleckých je závislý na mnoha okolnostech. Česká literatura byla dílem jen několika nadšenců, přesto je však třeba starat se o její klasickou dokonalost. Musí to být literatura národní, tj. taková, která by „co možná z života vycházela a do života národního vcházela“, neboť „v literatuře národ sám sebe přechká a duchovně nikdy nezhyne“.

Tyto tři teoretické projevy dobře ilustrují průběh vývoje celé myšlenky národní literatury. Postupně se od dílčích otázek jazykových a prozodických dospívá k programu postihujícímu celek literárního díla, od vnějších znaků národní osobitosti až k požadavku literatury obrazy národní život, od jednostranných tezí a směšných experimentů až k požadavku umělecké vyrovnanosti a dokonalosti, jež se chápe jako ideál nové národní tvorby. K této závěrečné formulaci Jungmannově se i později vracela kritika častěji, spatřujíc v ní nejdokonalejší vyjádření cíle obrozenského literárního snažení.

Kritická činnost nové obrozenské inteligence se však v daném období nemožovala jen na tyto články programní. Měly tu svůj význam i jednotlivé kritiky, které hodnotily významná díla této literatury a které zároveň blíže vyjadřovaly požadavky nové doby. Po této stránce je třeba jmenovat především JUNGMANNOVU kritiku Polákovy Vznešenosti přírody (1821), ČELAKOVSKÉHO kritiku Kollárový Slávy dcery (1831) a PALACKÉHO kritiku Čelakovského Ohlasu písní ruských (1830). Nedostatky české literatury odhaloval satirickým způsobem ČELAKOVSKÝ v *Literatuře krkonošské* (Čechoslav 1824). Na zvýšení úrovně české divadelní kritiky měl vliv JOSEF KRASOSLAV CHMELENSKÝ svými kritikami v Časopise Českého muzea. Zásady soudobé básnické poetiky vyslovily i některé *Nápis* KOLLÁROVY v Básních z roku 1821.

Závažným průvodním jevem těchto bojů o novou literární koncepci byly pokusy o soustavné promýšlení literárně teoretických nebo estetických problémů. JUNGMANNOVA *Slovesnost* (1820) nebyla sice dílem originální koncepce, přesto však fixovala to pojetí literárních otázek, které bylo blízké i Jungmannovi a jeho stoupencům (viz str. 250).

Otázkami estetickými se zabýval FR. PALACKÝ. Ve svém *Přehledu dějin krásy a její literatury* (v Kroku 1823) se snažil orientovat se v základních problémech estetiky tak, aby se mohl pokusit o samostatnou estetickou soustavu. Proti dosavadní převaze estetických názorů normativních, přihlížejících k teoretickým otázkám jednotlivých umění, kladl Palacký důraz na estetiku filosofickou, která se snaží „skrze vysvětlení idey krásy posloužit jak filosofovi, tak i umělci k dorozumění, proč daní předmětové jsou krásní neb nekrásní a proč jemnou duši pozorovatele buď citem ušlechtilým rozněcují, buď nelibostí svou

od sebe odvracují“. Takto daný úkol chtěl vyřešit ve spise *Krásověda čili O kráse a umění knihy patery*. Na tomto díle pracoval v posledních letech svého pobytu v Prešpurku (1819—1823); ukázky otiskl v Kroku a v Časopise Českého muzea, ale spis jako celek nebyl dopsán. Po svém příchodu do Prahy (v roce 1823) se Palacký věnoval především studiu historickému.

Palackého estetika má velkou důležitost nejen tím, že estetiku chápe jako disciplínu vědeckou, nejen filosofickými teoriemi v ní vyslovenými, ale především jako teoretické zobecnění a zdůvodnění soudobých estetických představ, podmíněných historicky a rozhodných i pro atmosféru, v níž vznikala díla české literatury let desátých a dvacátých.

Sám Palacký spatřoval klíč k veškeré své krásovědě v Baconových výrocích o epické poezii, v níž všude „*jsou obrazy věcí přizpůsobovány k potřebám ducha*“. Objektivně idealistický základ Palackého estetiky je dán tím, že vychází z obecně daného lidského ducha, projevujícího se primárně v tom, jak člověk bojuje s přírodou a jak si ji osvojuje. „Ale zápas sám pro sebe nemůže být posledním oučelem bytu člověckého; on jest jen prostředkem k dostižení stavu vyvýšenosti a pokoje, kdež by veškeren zevnější smyslný svět poddával se ochotnou povolností potřebám ducha.“ Tento stav nazývá Palacký stavem „*božnosti*“, která v sobě zahrnuje „obsah jestotný všech konečných oučelův života duchovního“. Existence lidského ducha projevuje se v nás úsilím o dosažení božnosti. Naše *ideje*, tj. účely, k nimž směřujeme, jsou projevem tohoto všelidského úsilí: „*Idey jsou, co nás teprve člověky činí.*“ K takovým svrchovaným účelům patří vedle svobody, pravdy a dobra i *krása*. Krása obecně vzato je takto abstraktní formou abstraktní božnosti; náš život však žádá, „aby *idea* se stala také *ideálem*“, tj. aby „svrchovaný pomysl stal se úkazem živým“. V tom právě spatřuje Palacký velký význam umělců, že jsou schopni spojením citu a obraznosti vytvářet takové „živé obrazy božnosti“.

Palackého estetika byla ve své koncepci podmíněna i zbytky myšlení teologického; „božnost“ byla Palackým chápána zároveň jako „obraz bytu božského ve člověku“, odtud Palackého odsudek materialismu francouzského filosofa Holbacha, který ve svém spise *Systém přírody* tuto náboženskou koncepci člověka vyvracel. Tato estetika byla však protiváhou k statickosti estetiky klasicistické. I ona sice vycházela z předem daných zákonitostí estetických, byla tedy svým způsobem normativní; tato normativnost nebyla však dána jen stálými a rozumově danými pravidly, byla více než dříve závislá na tvůrčí svobodě individua, na jeho subjektivním úsilí, směřujícím k pochopení a vyslovení objektivního ideálu. Proto byl pro Palackého důležitý soudobý pojem *entuziasmus* (přejímal ho od paní Staël), jakož i požadavky *citu* a *vcitování*, bez nichž nebylo možno nic velkého v umění vytvořit. Dynamické pojetí tvorby, jež má vystihnout lidského (národního) ducha v jeho vrcholných účelech a jež prostřednictvím umění realizuje svět, který se podřizuje jeho potřebám, dobře odpovídalo

situaci české národní společnosti, jež mimo oblast svých idejí neměla v dané situaci naději na uplatnění svých životních požadavků. Proto je Palackého estetika významným pramenem pro osvětlení a pochopení základních tendencí v literární tvorbě prvních desetiletí 19. století.

Vznik a nástup nových idejí přinutil i příslušníky školy Puchmajerovy k zaujetí teoretického stanoviska. V období předcházejícím se jejich teoretické myšlení vztahovalo jen na otázky prozodické; i nyní byly ve středu jejich pozornosti. Poněvadž však po vydání Počátků otázka prozodická se jevila ústředním problémem celé české literatury, stal se HNĚVKOVSKÉHO příspěvek do diskuse prozodické, vydaný v roce 1820 s titulem *Žlomky o českém básnictví, zvláště pak o prozódii*, zároveň prvním kritickým přehledem soudobé české literatury. Díla této literatury byla Hněvkovským posuzována z hlediska literárních cílů školy Puchmajerovy a podle vzorů světové literatury, především klasické, byla hodnocena jejich formální vytříbenost a básnická rozmanitost.

Tendence k jednotnému literárnímu směru

Preromantismus (sentimentalismus)

Vztahy k jiným literaturám

V prvním oddíle výkladů o obrozené literatuře jsme poznali základní tendence při formování literatury na sklonku 18. století a ukázali jsme, do jaké míry v nich byly dány předpoklady ke vzniku jednotného literárního směru. Takto jsme dospěli k představě českého osvícenského klasicismu. Tento klasicismus, rozrušovaný některými prvky sentimentálními, zůstával formálním ideálem pro příslušníky školy Puchmajerovy i po roce 1805.

Je třeba, abychom nyní sledovali, do jaké míry se vykrystalizovaly v literární koncepci mladší generace podmínky pro jednotný projev určité literární kultury, pro umělecký styl, charakteristický pro umělecké snažení na počátku 19. století. Především je třeba mít na mysli, že pro příslušníky nové generace měly stále svou přitažlivost některé prvky estetického ideálu starší koncepce puchmajerovské. Klasicismus představuje i pro ně umění společnosti plně rozvinuté, jednotně organizované, tj. společnosti, v níž občan, národ a stát tvoří organicky vybudovaný celek. Tento společenský ideál nebyl však realitou, bylo třeba o něj teprve usilovat. Při tomto usilování se uplatnila metoda zobecňování, tak příznačná pro klasicismus. Jenže klasicismus ve svých zobecňujících tendencích šel k pojmům, představám nebo básnickým fikcím, které vycházely z reálných základů již existujících společenských vztahů. Nová koncepce zobecňovala něco, co ještě nemělo pevný tvar, co bylo nadějí, snem nebo představou víc než realitou. Případně to vyjadřuje epigram Kollárův:

Básně naše proroka jsou hlas volavého na poušti,
hráme klavír, jenž snad strun v sobě ještě nemá.

„Hra na klavír, jenž snad strun v sobě ještě nemá“ vyžadovala proto jiný druh fantazie i jiný způsob uměleckého ztvárňování než klasicistická technika, vycházející z rozvinuté tradice a usilující o výběr nejlepšího z mnohého. Proto se mladé generaci ideál klasicistický a idea „klasičnosti“ jevila jako daleká meta budoucnosti. Vyjádřil to Jungmann v citované své rozpravě o klasičnosti a říká to i závěr epigramu Kollárova na stejné téma: „Ještě stébla není, už chcete mít klasy!“ Proto pozorujeme, že se sice s klasicistickými prvky stále udržoval kontakt, ale že sám smysl a cíl této poezie byl toho druhu, že byl klasicistickým stylem literárním (aspoň tak, jak byl do té doby praktikován) nerealizovatelný.

Je třeba konečně uvážit, že literatura, která nově vznikala, obrážela mentalitu člověka žijícího v jiné situaci, než žili lidé v osmnáctém století. Postupné uvolňování individua ze vztahů feudálních i z feudální ideologie, především náboženské, vytvářelo stále bohatší podmínky pro rozvoj individua, pro rozvoj jeho schopností a pro samostatnější uplatnění jeho vidění života a světa. Poezie klasicistická tlumočila nám nároky individua na šťastný a spokojený život v rámci celku, který byl stále ještě zajišťován mocí absolutního vladaře, do jehož vlády byly promítány místo starší „vůle boží“ principy absolutního rozumu. V nové situaci šlo o individuum, které začíná cítit spoluodpovědnost za společenský řád, který bude vytvořen, které se pomalu stává aktivním činitelem v společenském dění, spoluodpovědným nejen za sebe, ale i za ostatní. Pro příslušníky národní inteligence to znamená, že osud národa a jeho budoucnosti se stává jejich osobní záležitostí, že se jím zabývají, že se promítá do jejich osobních představ a citů.

Pro lidi osmnáctého století byla emancipace od feudální ideologie spjata především s rozvojem intelektuálních schopností, s přímým kultem rozumu a vtípu. I cit byl pojímán a interpretován rozumově. Situace začátku 19. století klade větší důraz na citový aspekt ve vztahu k hodnotám života i k hodnotám společenským a jemu podřizuje i rozumový výklad. Poněvadž pak v situaci české inteligence z počátku století mnoho hodnot bylo více méně myšlených a představovaných, protože šlo o něco, co vzrušovalo v minulosti nebo co vzněcovalo touhu do budoucnosti, uplatňuje se citovost jako stálá složka takřka všech projevů životních. Sentimentální vztah, který vystřídal vztah racionální, lze hodnotit opět jako relativně vyšší stupeň ve vývoji české národní společnosti, neboť v sobě zahrnoval osobní zainteresovanost individua na celkovém dění. Přinášel s sebou přirozeně četné nové obtíže, které nebyly obsaženy ve vztahu racionálním, jako nereálnost, nadměrný entuziasmus a opět elegismus, první zárodky subjektivismu a deziluzionismu.

Citovost modifikovala vztahy jedince k realitě v jeho životě soukromém i veřejném. Vzájemné vztahy mezi lidmi vytvářely bohatou sféru nových aspektů, které nebyly dříve typické. Osamostatnění individua v situaci, jež zároveň vytvářela předpoklady k sdružování jednotlivců v nové pospolitosti národní nebo v pospolitosti společné fronty proti „tyranům“, proti těm, kdož brání osvobození, vytvářelo podmínky k vyzdvižení lásky a solidarity jakožto formujícího prvku celé společnosti, jakožto základu vši lidskosti. Cit lásky erotické, bratrské, lásky k národu i k lidstvu se stává zdrojem inspirace básnické jinak, než tomu bylo dříve. Mezi světem intimním a světem veřejným zela v klasicismu pravidelně propast, která oba světy přísně oddělovala. V nové situaci dochází k synkretismu soukromého a veřejného citu, k stylizaci soukromých vztahů otázkami národního nebo všelidského zájmu.

Významným polem nového vztahu k životu byl svět přírody. Již osvícenský vztah k bohu, tzv. deismus, nutil uvědomovat si nejobecnější abstrakci, tj. boha, ne tak prostřednictvím zjevené pravdy biblické, ale především prostřednictvím jeho výtvoru, přírody. Již v poezii osmnáctého století jsme pozorovali vztah k přírodě, stylizovaný do rustikálních a pastorálních obrazů. V nové literární koncepci dostalo se přírodě místa velmi významného. Byla tématem, které volalo po zobrazení, neboť představovala vyšší model dokonalosti než dosavadní společnost. Byla veliká, mohutná a vznešená, byla však zároveň prostá, odpovídala tomu ideálu společenskému, který byl zatím jen těžko uskutečnitelným snem. Příroda se stávala dále motivickým inventářem, doprovázejícím výraz takřka všech jiných citových aspektů. Již dříve, v poezii klasicizující, byl ovšem na paralelismu přírodního a lidského dění založen leč který umně vykroužený obraz soudobé epiky. Nyní k tomu přistupovala též inspirace z lidové poezie, v níž paralelismus jevu přírodního a lidského měl kouzlo bezprostřední prostoty výrazové a přitom velké intenzity citové.

Pro literaturu spjatou s formováním české národní kultury měly ovšem velký význam všechny prameny národní osobitosti, o nichž jsme hovořili v předcházejících oddílech tohoto výkladu. Každý z těchto pramenů, jazyk, dávná minulost, slovanství, lidová slovesnost, představoval inspirační podněty i pro novou literaturu, a to nejen po stránce ideově tematické, ale také přímo po stránce uměleckého projevu. Kult osobitosti národního jazyka vedl k estetickému hodnocení jazykových prvků, k hodnocení jazykových zvláštností a slovních poetismů, popřípadě prvků eufonických a eurytmických, k přecenění estetické působivosti časomíry. Oslava dávnověku nutila evokovat jeho atmosféru, vytvářet vidinu světa naplněného národními ději, plnými monumentální velikosti a zároveň prostými, citově bohatými, neporušenými novodobou kulturou a umělou afektovaností. Slovanská myšlenka dávala těmto národním dějům ještě širší perspektivu, objevovala ideu všeslovanského bratrství a svornosti, vybízela k amalgámům jazykovým i uměleckým, mísícím

specifické prvky z několika slovanských národních jazyků a literatur v jeden celek, zaplašovala malomyslnost a nutila zamýšlet se nad předpokládanými vlastnostmi slovanské povahy i slovanské poezie. Jednu formu této slovanské, popřípadě národní poezie představovala folklórní poezie, která se stávala estetickým modelem i pro novou tvorbu, vycházející z předpokládané mentality prostého člověka z lidu, z jeho přirozené básnivosti, schopné obrodit literaturu a vyvést ji ze schematického dogmatismu rozumových pravidel. Přes lidovou slovesnost byl konečně udržován kontakt přímo s venkovským lidem, který tvořil hlavní rezervoár odbojných sil proti feudalismu.

Sledujeme-li umělecké metody, které byly rozhodné pro uplatnění cílů takto pojaté literatury, zjišťujeme, že dosavadní metody, soustředěné k adaptaci, popřípadě k imitaci literárních obsahů a forem běžných v literatuře světové, nemohly stačit. Potřeba prostřednictvím literatury vytyčovat národní program, snaha nalézat takové světy, které by byly schopny sugerovat představu života přirozenějšího, česky a slovansky svérázného, naplněného svobodnými vztahy, přemáhajícího přehradu stavovské a třídní, přitom však ukázněného z hlediska národních zájmů, to všechno bylo spjata s odvratem od metod klasicistické uměřenosti a normativnosti, neboť rozhodujícími nebyla pravidla nebo principy obecně platné, ale zvláštnosti příznačné pro specifický okruh národní spolutnosti. Tyto národně specifické hodnoty jeví se z hlediska všelidského závažnějšími než uniformované abstrakce obecného člověka.

Přitom bylo však důležité, aby představy o krásnějším, osobitějším a svobodnějším světě nebyly jen výmyslem, ale měly svůj reálný základ. Svědectví o skutečném životě daného typu jsou v každém případě více než iluze bez jakéhokoliv reálného základu. Vztah k dávnověku byl nesen touhou po objevení demokratičtějších forem společenského života, to vyplývá z Rukopisů a z Palackého koncepce českých dějin. Nová poezie odlišuje se touto touhou oživit svědectví minulosti od rokokové a napomádované poezie anakreontské, která s oblibou kladla své iluze o zlatém věku do parkově upravené přírody a stylizovaného pastýřského prostředí bez ohledu na nepravděpodobnost těchto situací. Na rozdíl od autorů poezie 18. století, kteří stavěli „proti dějinné zkáze idyly neznající vývoje“ (Marx), staví nová poezie proti dějinné nespravedlnosti přímé svědectví dávnověku, jenž dokazuje uskutečnitelnost nového životního ideálu. Proto má větší relativní cenu Homér než Klopstock, Slovo o pluku Igorově než Karamzin, srbské národní zpěvy než Goethovy balady, Ossianovy písně než Schillerova Lied von der Glocke, lidová poezie milostná než anakreontská lyrika. Tato okolnost vysvětluje mystifikační sklony v dané epoše. Rukopisy jsou hodnoceny jako národní paládium, jsou kladeny výše než Kollárova Slávy dcera, ačkoliv je umělecky dotvořenějším výrazem soudobého vztahu k životním problémům než padělané Rukopisy.

Príznačným rysem v metodě umělecké práce se stává úsilí rekonstrukční, snaha evokovat na podkladě několika známých nebo předpokládaných prvků minulost nebo postulovaný svět jako celistvost schopnou navodit citové vztahy. Souvislost poezie a vědy byla namnoze dána vědomím, že cíle obou těchto disciplín nejsou splnitelné bez vzájemné podpory. Poezie bez určité dokumentace svědecké, bez určitého skutečnostního základu nepřesvědčovala, naproti tomu dokumentární materiál bez evokace životních vztahů, básnický stylizovaných, byl mrtvým haraburdím.

V literatuře tohoto směru měla stále ještě převahu tendence objektivující nad tendencemi subjektivujícími. Objektivace v tomto případě znamená podřízení tvůrčí činnosti autorovy objektu, jímž byl ideál životní nebo umělecké dokonalosti, dosvědčený úplně nebo částečně svědectvími minulosti nebo přítomnosti. Národní historické zpěvy epické nebo lidové písně byly takovým svědectvím o existenci estetického ideálu a zároveň modelem pro tvorbu. Přirozeně, že se tvorba nevyčerpávala jen touto pasívní úlohou. Ale vždy šlo o to, aby se básnická fantazie podřizovala obecně platnému a v jistých ideových hodnotách přímo danému estetickému ideálu, jehož rekonstrukce nebo evokace se zpravidla stala metodou básnické tvorby. To platí pro poezii Rukopisů, pro poezii Kollárovu, pro Lindovou tvorbu prozaickou i dramatickou, pro Čelakovského Ohlas písní ruských.

V souladu s těmito jevy umění se mění i postavení básníka. Básník klasicistický se cítil mluvčím rozumu, zaujímal stanovisko k světu a životu z hlediska principů rozumu, zobecňoval poznatky ze světa nebo se i světu vysmíval, nebyl-li v souladu se zásadami přirozeného rozumu. V nové situaci se básník učí mluvit za celou společnost národní, nejraději v objektivizované podobě národního barda, proroka nebo lidového zpěváka. Jen zřídkakdy mluví sám za sebe, a mluví-li sám za sebe, splývá jeho projev i umělecké vyjádření tohoto projevu s pocity obecnější, národní platnosti.

Všechny tyto charakteristické prvky nové literatury, které jsme zde vypočítávali, byly vzájemně na sebe vázány a přispívaly k vytváření speciálního uměleckého stylu, který označujeme jako preromantismus nebo sentimentalismus.

Preromantismus není ovšem směr jen v české literatuře. Objevuje se takřka ve všech evropských literaturách, tu více, tu méně. Je pochopitelné, že se i u nás projevil jeho vliv. Tak jako jinde nevyrostl však ani u nás preromantismus jen z tohoto vlivu. Souvisí s obdobím likvidace feudalismu a s nástupem buržoazní kultury, která hledá nové zdroje poetičnosti pro svou ideologii (přírodu, lidovou píseň) a která se staví uvědoměle do protikladu k feudální kultuře. Vychází ze situace nového člověka, vymaňovaného z feudální společnosti, a projevuje se zpravidla jako příznak touhy po něčem, co nebylo v životě ještě plně realizováno. Objevuje se i tam, kde vítězství kapitalismu bylo již v zásadě zajiš-

těno (v Anglii), i tam, kde cesta k plnému vítězství buržoazie byla spojena s překážkami nebo kde bylo třeba upevňovat ideologické vědomí buržoazní společnosti dříve, než bylo možno se rozhodnout k boji. Za těchto okolností neobráží vždy jen jistoty a naděje, které připravují k novým společenským bojům, leckdy však také slabosti nové společnosti, která se vyžívá v sentimentálním elegismu, odvracejícím od společenské aktivity.

Preromantismus (sentimentalismus) neměl také u všech národů stejnou tvářnost. Měl svou osobitou podobu v Anglii, kde se projevoval v kultu lidové písně i dávnověku (Macpherson), v sentimentální poezii hřbitovní a noční, jakož i v sentimentálním cestopise (Sterne) a sentimentálním románě (Richardson). Jinak se projevoval v Německu, kde byl spjat s buřičským úsilím zvaným Sturm und Drang a kde nabýval své specifické podoby v díle Goethově a Schillerově, jinak v literatuře ruské, kde s ním souvisí kritický cestopis Radiščevův i vesnický idylismus Karamzinův, jinak ve Francii, kde vyrůstal z idejí Rousseauových.

Svazky českého preromantismu s jinými literaturami byly dány tím, že se v určitých dílech světové literatury shledávaly obdobné rysy, že tato díla měla u nás ohlas, byla překládána, stávala se předmětem určitého kultu. Na rozdíl od předcházející epochy nebyla překládána jen díla běžné četby, ale především díla vyšších uměleckých kvalit. Úctě se těšily velké eposy, naplněné smyslem pro vznešené ideje i pro monumentální formy vymykající se běžné konvenci, především Miltonův Ztracený ráj a Klopstockův Mesiáš. Příznačný byl zájem o ta díla, v nichž se odrážela osobitost velké minulosti jednotlivých národů, zájem o Slovo o pluku Igorově (viz str. 139), o srbské epické zpěvy, o Ossiana (překládal jej Fr. Palacký, M. Z. Polák a Josef Hollmann), o lidovou píseň u slovanských národů (Hanka, Čelakovský). S tím souvisel zájem o Bürgerovu, Goethovu, Schillerovu epiku, především baladiku. Vztah k dávnověku dovedly uspokojit i Herderovy Listy z dávnověkosti (přeložil Čelakovský), díla Waltera Scotta, především veršovaná Panna jezerní (přeložil Čelakovský). Kouzlo přírodního exotismu vyvolávala Chateaubriandova Atala. Byla však překládána i díla sentimentálního elegismu, J. Nejedlý překládal Youngovo Kvílení aneb Rozjímání noční a Jungmann Grayovy Elegie na hrobkách veských, naproti tomu zůstal bez povšimnutí anglický sentimentální román. Vábil Geßner, jehož idyly, podložené přírodním citem, představovaly nejschůdnější přechod od klasicismu k sentimentalismu (J. Nejedlý, Dlabač, Hanka, Gallaš aj.). Tento idylismus měl ovšem svá úskalí, přiváděl k pasivitě (obdobně působily — ovšem v jiném smyslu — i německé osudové tragédie). Naproti tomu pozitivní ideové podněty vycházely z velkého čtenářského zážitku poezie Schillerovy, z celého občanského postoje, který tato poezie tlumočila, jsouc výrazem víry v překonání tyranství soudobé reakce.

Jak je patrné, jsou v těchto vztazích k cizím literaturám obsaženy rozmanité

tendence, často protichůdné. Ani český preromantismus si nemůžeme představit jako směr bez vnitřních rozporů a bez protichůdných tendencí a krajností. Projevoval se v české literatuře proto tak silně, poněvadž dobře odpovídal situaci probouzejícího se buržoazního vědomí, jež víc toužilo a snilo, než mohlo opravdu realizovat. V tomto toužení a snění byly obsaženy momenty kladné i záporné. Byl v něm optimismus, vedoucí k činu; leckdy se však stával tak silnou náhradou za skutečnost, že to vedlo k sebeuspokojení, tedy k odvratu od reality; byly v něm konečně obsaženy leckdy i první zárodky skepse, když sen zůstával jen snem. Ačkoliv byl tedy zrod preromantismu spjat s rozvojem ideologie pokrokové české buržoazie, nelze ani o něm říci, že se vždy a za všech okolností projevoval jako činitel jednoznačně pokrokový.

Preromantická koncepce literární nezahrnuje ovšem všechny projevy v daném období; v přísně vykrystalizované podobě je spíše výjimkou než pravidlem. Přesto lze říci, že zasahuje všechny základní druhy literární, poezii i prózu, lyriku, epiku i drama. Preromantická koncepce vedla nadto k jistému synkretismu druhovému. Epice dávala formu vznícených lyrických popisů a vzrušených dialogů, lyrické básně slučovala do rámce eposů, dramatu dávala lyrický charakter, verš uvolňovala a próze dávala podobu básnické prózy. Budeme-li nyní probírat vývoj české literatury v rámci jednotlivých druhů (poezie, prózy, dramatu), budeme mít možnost sledovat i postupné uplatňování prvků preromantické koncepce, její vyvrcholení, vnitřní rozpory i zvraty, její krizi, která se v některých úsecích tvorby projevovala již na sklonku let dvacátých.

O ideovém formování českého národního hnutí pojednává K. Kosík v článku K některým otázkám národně osvobozenického boje českého lidu v 19. století (Nová mysl 1954). — Otázky spisovného jazyka jsou sledovány v citovaném Havránkově Vývoji českého spisovného jazyka v Čs. vlastivědě (2. řada, 1936). — O smyslu „tvůrčího romantismu“ v dějepisném studiu v dané epoše Z. Nejedlý v Dějinách národa českého I (1949). — Slovanství v sledovaném období studuje Frank Wollmann v citované knize Slovanství v jazykové literární obrození u Slovanů (1958). — O sbírání a studiu folklóru pojednává J. Horák v přehledném nástinu Národopis československý (v Čs. vlastivědě II, Člověk, 1933) a K. Dvořák v doslovu k edici Čelakovského Slovanství národních písní (1946). O vztazích literatury české a slovenské viz též v Dějinách slovenské literatury II (1960). Založením a počátky Národního muzea se zabývá J. Hanuš ve 2. sv. spisu Národní muzeum a naše obrození (1923).

Časopisy jsou obšírně rozebrány J. Jakubcem v Literatuře české 19. století I (2. vyd., 1911). — O divadle pojednávají tytéž práce, které jsme citovali na str. 61. Přistupuje k nim však i druhý díl Vondráčkových Dějin českého divadla (1957), který zahrnuje léta 1824 až 1846. O českém loutkářství srov. J. Bartoš, Loutkářské hry českého obrození (1952) a Komedie a hry českých lidových loutkářů (1959) s předmluvou J. Malíka. — Kritikou tohoto období se zabýval M. Hýsek v článku Jungmannova škola kritická v LF 1914 a 1919.

Vlček, Jakubec, Máchal, Murko označovali ideové a umělecké úsilí jungmannovské i kollárovské zpravidla jako romantismus. A. Novák vycházející z některých antických vzorů, z německé klasiky a z Jungmannovy „klasičnosti“ razil pro toto období označení klasicismus; tak i ve svém výboru z poezie daného období Literatura českého klasicismu obrozenického

(1933). V našich dějinách vycházíme zpravidla z ideových tezí a uměleckých forem, které vyplývají z životních pocitů mladé generace národní inteligence, která byla vedena touhou po něčem, co nalézá jen v minulosti nebo budoucnosti, proto mluvíme raději o preromantismu nebo sentimentalismu, což neznamená popření klasicistických prvků v literatuře tohoto období. Viz o tom F. Vodička, *Počátky krásné prózy novočeské* (1948), J. B. Čapek v *Slovesné vědě* 1948–49, K. Krejčí ve studiích věnovaných klasicismu a citovaných zde na str. 61, V. Štěpánek v knize *Počátky velkého národního dramatu v obrozené literatuře* (1959). O estetických názorech tohoto období psal M. Novák v knize *Česká estetika* (1941).

O ohlasu poezie Geßnerovy u nás psal J. Hahn v ČČM 1913. Ohlas Schillerova díla sledovali J. Čeněk v programu gymnasia v Roudnici (1910), A. Hyršlová v *Zeitschrift für Slavistik* 1956, A. Hofman v knížce *Friedrich Schiller* (1959); viz i knihu R. Fischera *Friedrich Schiller und Böhmen* (1959). Vztahy ke Goethovi vylíčil A. Kraus v knize *Goethe a Čechy* (1896); viz i články v Goethově sborníku (1932).